

17. ASRA AİT İKİ KİTAPÇIK: NASREDDİN HOCA “HİKÂYE”LERİ VE TÜRK ATASÖZLERİ¹

Prof. Dr. Âdem CEYHAN

Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Bu çalışmada, Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunan ve H. 1050 (M. 1640) yılında telif edildiği bilinen Arap harfli, Türkçe el yazması bir eser tanıtılmaktadır. İki kısımdan ibaret kitaptaki aslı metinler, bazı Nasreddin Hoca fıkralarıyla Türk atasözleri ve deyimleridir. Makalede bahis konusu eserdeki Nasreddin Hoca fıkraları için birkaç örnek verildikten sonra, Türk atasözü ve deyimlerinin çevrimyazılı metni sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nasreddin Hoca, atasözü, mesel, Türkçe

TWO BOOKLETS IN THE 17th CENTURY: ANECDOTES OF NASREDDİN KHOCA AND TURKISH PROVERBS

ABSTRACT

In this study, an information about a hand-written work founding in Berlin State Library probably written in 1640 with Arabic characters will be given. The fundemantal texts taking place in this two-chapter book are some anecdotes of Nasraddin Khoca and some Turkish poverbs and idioms. In this article, after given some samples for the anecdotes of Nasraddin Khoca, a transcript in Latin characters of Turkish proverbs and idioms has been presented.

Keywords: Nasraddin Khoca, proverbs, idioms, Turkish

Giriş

Türk halk mizahının uluslar arası şöhrete erişen şahsiyeti Nasreddin Hoca'ya (Hayatı ve nükteleri hk. bilig için bk. Tecer, 1988, 109-114; Kutlu, 1986, 523-27; Albayrak, 2006, 418-420) mâl edilen yüzlerce fıkradan hangilerinin ona ait olabileceği ve olmadığı, konuyla ilgili adamlarının birbirinden farklı iddialar ileri sürdüğü bir meseledir. İlmî araştırmalar, Arap, Fars gibi asırlar boyunca çeşitli yönlerden münasebet içinde olduğumuz milletlerin fıkra tiplerine ait nüktelerin birbirine karıştığını ortaya koymaktadır. (Türkmen, 2000, 55-60; Duman, 2009, 195-222). Tercümeler yoluyla devam eden bu uluslar arası geçişlerden başka, asırlar boyunca muhtelif kişilere ait nice

¹ Neşre hazırladığım bu makaleyi okuyup bazı düzeltme ve eklemeler yapan Prof. Dr. Mustafa Kaçalin'e teşekkür ederim.

nükte de Nasreddin Hoca'ya isnad edilmiştir. Bu sebeplerden dolayı Hoca'ya mal edilerek anlatılan yüzlerce fikradan hangilerinin ona ait olduğunu isbat etmek, imkânsız denebilecek kadar zordur. Bu güçlüğün bir sebebi, bazı delillere dayanılarak yaşadığı kabul edilen Milâdî 13 veya 14. asırda yahut ona yakın bir devirde hocanın tarihî şahsiyetini hakikata uygun olarak, detaylı bir şekilde tarif ve tasvir eden eserlerin bulunmayışı, diğeri ise nüktelerinin vefatından aşağı yukarı 150-200 sene gibi hayli sonraki zamanlarda kayda geçirilmesidir. Ebü'l-hayr Rûmî'nin *Saltuk-nâme*'si (Ebü'l-hayr-ı Rûmî, 1988, 140-42, 181-82), Bursalı Lâmiî Çelebi'nin (878-938/1473-1532) *Letâ'ifi* (Lamiî-zâde Abdullah Çelebi, 1978, 85-86, 90-91, 94), Basîrî (ö. 941/1534-35)'nin *Letâ'ifi* (Çavuşoğlu, 1995, 23-24), Güvâhî'nin (ö. 933/1527'den sonra) *Pend-nâmesi* (Güvâhî, 1990, 172, 231-32, Duman, 1989, 15.143-17.145), Taşlıcalı Yahyâ Bey'in (ö. 990/1582) *Gencîne-i Râz*'ı (Çınar, 2007, 283-292), Muhyî-i Gülşenî'nin (ö. 1017/1608'den sonra) *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî*'si (Muhyî-yi Gülşenî, 1982, 98) gibi 15. ve 16. asırda yazılmış Türkçe edebî eserlerde Nasreddin Hoca'nın bazı fıkralarına rastlanır. Yine tahminen bu asırdan itibaren "Hâce Nasreddin Efendi merhûmun" latifelerini toplayan eserler meydana getirildiği gibi, Türk atasözlerini derleyen bazı yazmalarda onun fıkralarından doğan sözlere ve deyimlere yer verildiği de görülür.

Nasreddin Hoca'ya mal edilen çok sayıda fikradan hangilerinin ona ait olabileceği veya olamayacağı konusunda sağlıklı bilgi edinmek için, bahis mevzuu fıkraların en eski yazma nüshalarına gitmek gerektiği fikri, bu problemin çözülmesine yardımcı olabilecek bir tavsiyedir. Yine edebiyat tarihimizde "atasözü" mefhumunun asırlar boyunca nasıl anlaşıldığı, bu anlayışta zamanla nasıl değişiklikler olduğu, hangi atasözlerinin değişerek devam ettiği veya kullanımdan düştüğü gibi konularda fikir sahibi olmak için, Türkçe atasözü derlemelerinin en eski yazma nüshalarından itibaren incelenmesi ve bütün olarak neşredilmesi icap etmektedir. Biz bu maksatla önceki yıllarda Arap harfli birkaç Türk atasözü toplamasını yayımlamış (Ceyhan, 1998, 109-132; Ceyhan, 2006, 237-257; Ceyhan, 2010, 85-119); başka bir makalemizde ise on sekiz yazma ve basma Türk atasözü derlemesini topluca tanıtır incelemiştik. (Ceyhan, 2011, 175-225). Bu çalışmamızda, Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunan oldukça eski tarihli, Hicrî 1050 (M. 1640) yılında yazıldığı anlaşılan bir Nasreddin Hoca hikâyeleri ve Türk atasözleri kitabını ele alıp tedkik edecek; sonra atasözlerinin metnini sunacağız.

"Kitâb-ı Naşreddin Hâce"ye Dair

Tanıtacağımız Nasredin Hoca hikâyeleri ve atasözü derlemesi, Berlin Devlet Kütüphanesi Orient (Doğu) bölümünde Türk dostu Alman ilim adamı Heinrich Friedrich von Diez'den (1751-1817) intikal eden kitaplar arasında, Diez A. 8. 121 sayıyla kayıtlı bir mecmuada bulunmaktadır. Yazma, "*Kitâb-ı Naşreddin Hâce ve Darb-ı Meşel* iki küçük kitâbdur 1050" başlığını taşıyor. Kapakta görülen bu başlıktan da anlaşıldığı üzere, yazmada iki kitapçık vardır. Eser, anılan isim yönünden açıldığında, "Hoca merhûmuñ ba'z-ı hikâyât-ı

garîbesi işbu mahalle şerh virildi”(vr. 1b) cümlesinden sonra 12b’ye kadar, yirmi üç Nasreddin Hoca “hikâye”sini ihtiva etmektedir. Son zamanlarda “fikra” adıyla tarif edilen, kısa ve nükteli halk edebiyatı mahsulleri, burada bazan “hikâye”, bazan da “menâkıb” ismiyle ifade edilmiştir. “Hikâye-i Garîbe, Hikâye-i Garîbedür, Hocanın İşidilmedük Menâkıbıdır, Hocanın Bî-nazîr Menâkıbıdır, Hikâyât-ı Garîbe” gibi başlıklar, kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Nasreddin Hoca fıkraları hakkında “menâkıb” (menkıbeler) kelimesinin kullanılışı, onun halk arasında bir veli gibi saygıyla anıldığını düşündürmekte; söz konusu hikâyelerin bir kısmının sonundaki “Rahimehu’llâh, rahmetu’llâhi teâlâ, âmîn” gibi dua sözleri de dile getirilen fikri teyid etmektedir. Bilindiği gibi, “menkabe” isminin çokluk şekli olan “menâkıb”, daha ziyade din ve tasavvuf büyüklerinin fazilet, keramet ve meziyetlerine dair fikra, hikâye, medhiye manasına gelir. Belirtilen dualarsa, İslâm âlimleri örfünde daha ziyade “âbid” (ibadet eden), “ârif” (irfan sahibi, Allah’ı bilen, mutasavvıf), “ricâlu’llah” (Allah erleri) vb. kelimelerle tarif edilen veli ve salih insanların adı anıldığında kullanılır.

Her ne kadar yirminci asırda yaşamış bazı edebiyat tarihi araştırmacıları (meselâ, Köprülüzâde Mehmed Fuad, 1918, 233-34; Kurgan, 1996, 74) tarafından yadırgansa da Nasreddin Hoca’dan bahsedilen en eski kaynaklardan itibaren onun bir mutasavvıf gibi saygıyla anıldığını söylemek mümkündür. (Bu konuda daha fazla bilgi ve örnekler için bk. Tatçı, 1995, 18-20; Turan, 1997, 75-82). Meselâ, 15. asır şair ve yazarlarından Ebü’l-hayr Rûmî’nin, 1480 yılında Cem Sultan’ın emriyle yazdığı *Saltuk-nâme*’de anlatıldığına göre, Nasreddin Hoca, Seyyid Saltuk’la aynı çağda yaşamış; veli olduğu düşünülen, kendisinden nasihat ve dua istenen bir zattır. (Ebü’l-hayr-ı Rûmî, 1988, 181-82; İz, 1996, 316-318). Bu eserde geçen, görünüşte müstehcen, fakat aslında manidar bir latife (Ebü’l-hayr-ı Rûmî, 1988, 140-41), Nasreddin Hoca fıkralarının bilinen en eski zamanlarından beri “zâhiri hande-fezâ, bâtını hikmet-nümâ” (dış görünüşü güldürücü, iç yüzü hikmetli) vasıflandırmasına uygun olduğunu akla getirmektedir.

Hele Nasreddin Hoca’nın hatununun, kocası namına Şerif Saltık’a verdiği rivayet edilen şu öğütler, Hoca’nın tarihî veya menkıbevî şahsiyeti bakımından oldukça manidardır: “Nasihatım budur kim, bu dünyâda fâsık, fâcir, fâsid ile alâka eyleme ve dahı yâd kişiye kendüni ve hem dahı mâluñı inanma ve hem avratlarla maslahatta meşveret idüp anlara râz virme ve dilüñden tevbe ve istiğfârı koma ve kendüñe ne sanursañ her mü’mine anı sanasın. Allah’tan korkup ve Resûl’den utanasın ve âhiret için bunda amel-i ahsen idesin dahı yaramazlıklardan kaçasın, yaramazlık itmeyesin, kim gönülün kararmaya tâ mükâşefe her dem saña zâhir olup sırra vâkıf olasın, âyine-i dilde Hakk’a müşâhid idesin.” dedi. (Ebü’l-hayr-ı Rûmî, 1988, 181-82).

[Nasihatım şudur ki, bu dünyada günahkâr, fisk u fücür sahibi, bozuk kimseyle alâka kurma! Ve ayrıca yabancı kişiye kendini ve hem de malını inanma! Ve hem kadınlarla iş konusunda istişare edip onlara sır verme! Ve

dilinden tevbe ve istiğfârı bırakma! Ve kendin için ne düşünürsen, her mümine onu düşünesin. Allah'tan korkup Resûl'den utanasın. Ve ahiret için bu dünyada pek güzel amel(ler) edesin. Bundan başka, kötülüklerden kaçasın; fenalık etmeseyin ki gönlün kararmasın; tâ kalbinde İlâhî sırlar her zaman sana görünür olup gizli şey(ler)e vâkıf olasın; gönül aynasında Hakk'ı göresin.' dedi]

Eserinden, 16. asrın ikinci yarısında yaşadığı anlaşılan Osman Efendi, “*Tevârîh-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân*” adındaki kitabında (Bursalı Mehmet Tâhir, 1342, 96-97; Osman, 1961) “el-meşhûr Nasreddin Hoca”yı da “evliyâların esâmîsi”(velilerin isimleri) arasında zikreder.² (Halıcı, 1994, 2). Tanınmış seyyah Evliyâ Çelebi (ö. 1095/1684?), *Seyahat-nâme*'sinde onu “el-Mevlâ Hazret-i eş-şeyh Hoca Nasreddîn” diye vasıflandırarak “...fazilet-i bâhire sâhibi olup hâzır-cevâb, keşf [ü] kerâmet sâhibi ulu sultân idi” (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1999, 14) sözüyle tarif etmeye çalışır.

Bilindiği gibi, bazı Nasreddin Hoca fıkralarında, Hoca'ya nisbet edilen Türkçe veya bir kısmı Türkçe kelimelerden, bir kısmı da Arapça ve Farsça'ya benzetilerek uydurulmuş sözcüklerden meydana gelen, mülemma şiir görünüşlü, mizahî parçalara da rastlanır. (Meselâ, Boratav, 1996, 133, 135, 216, 224). Bunların çoğu vezin ve kafiye bakımından kusurlu, manaca ise şatihyeleri andıran, gülünç sözlerdir.³ 18. asır mutasavvıf şair ve yazarlarından Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (1117-1197/1705-1782), söz konusu “şiir”lerden birini hayli manalı bularak şerh etmiştir. Salâhî, Nasreddin Hoca'ya ait olduğu söylenen Farsça-Türkçe mülemma bir beyti, tasavvufî yönden şerh etmeden önce, onun fıkraları ve kişiliği hakkında şu umumî değerlendirmeyi yapar: “...Hâce Nasreddîn Zarîf kuddise sırruhu'l-latîf hazretlerinin kelimât-ı hikmet-gâyât ve ibârât-ı nikât-âyetlerinin her birinde bir güne bir pend-i dil-pesend ve ibret ü nasihat-ı hüsmend olup bu kelâm-ı hikmet-irtisâmları dahi oranlama kabîlinden bir remz-i mücmel ve niçe maânîyi muhtemil olmak mülâhazasıyla halli emrinde istimdâd-ı rûhaniyyetlerinden sonra hâtır-ı fâtıra şu maânî-i sâtıra hutûr itdi ki...” (Arıcı, 2006, 423-426). 19. asır şairlerinden Mevlevî Burhaneddin Efendi (1230-1313/1815-1895) (Sadeddin Nüzhet- Mehmed Ferîd, 1926, 339) de Nasreddin Hoca'nın 121 fıkrası için tasavvufî şerhler yazmıştır.⁴ (Burhaneddin, 1989, 1994). *Kâmûsü'l-a'lâm* adlı tarih ve coğrafya lûgatının

² Daha sonra sayfa kenarına “Hoca Nasreddin Akşehir'de yatır. Ulemadan ziyade, nüktedan kimse idi. Timurleng'e muhasip [“musâhib” olmalı] oldu. Meşhur kimesnedir” notu düşülmüştür. (Halıcı, Ankara 1994, 2).

³ Nitekim 17. asır şair ve yazarlarından Riyâzî Mehmed Efendi, şura tezkiresinde Âşık Çelebi'nin, kendisinden kırk küsur sene önce yazdığı *Meşâi'ri'ş-suarâ*'yı söz konusu ederken, onun nesrinde kafiye düşkünlüğünü şöyle tenkid eder: “Eger(çi) tetebbu'ı tevârîhde nâdiren taksîr itmişdür; lâkin ba'z(ı) yerde inşâları Nasreddîn Hâce'nün kâfiye geçirmemesini ohşadığı cihetden, düşvâr-pesendlerin makbûli düşmemişdür.” (*Tezkire-i Riyâzî*, Millet Ktp. Tarih, nr. 765, vr. 87b).

⁴ *Letâif-i Nasreddin Hoca (Burhaniye Tercümesi)*, haz. Fikret Türkmen, Ankara 1989. (Burhâneddin Efendi'nin eserini, Feyzi Halıcı da yukarıda anılan isimle neşretti).

sahibi Şemseddin Sâmî Bey (1266-1320/1850-1904) de Nasreddin Hoca'nın "zurefâdan ve mazanneden", yani zarif kişilerden ve veli sanılanlardan bir zat olduğunu belirtir. (Ş. Sâmî, 1316/1898, 4577). Burada maksadımız, Nasreddin Hoca'ya ait olduğu rivayet edilen bütün fıkraların ahlâk ve adaba uygun, tasavvufî manalar taşıyan latifeler olduğunu iddia etmek değil; asırlar boyunca onun nüktedan kişiliğiyle birlikte irfanî yönünün de bulunduğu yolundaki bazı kayıtlara dikkat çekmektir. (Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Şimşek, 2005).

Nasreddin Hoca fıkralarına dair, telif veya istinsah zamanı bilinen en eski eserin 16. asrın ikinci yarısında (1571 yılında) (Boratav, 1996, 11) meydana getirildiği göz önünde tutulursa, bahis konusu ettiğimiz yazmanın da hayli kıdemli bir metin olduğu söylenebilir. Ancak tanıttığımız "Nasreddin Hoca kitabı"ndaki "hikâye"lerin çoğu, 16. asra ait olduğu tahmin edilen bazı yazmalardaki (Meselâ, Ayan, 1996, 217-220; Dankoff, 1996, 123-159) fıkralardan daha uzundur. Şimdi bu kitapçıktaki Nasreddin Hoca fıkralarından kısa olan birkaçını, metnin dili ve üslûbu hakkında fikir vermek üzere nakledelim:

"Hikâyât-ı Garîbe- Timür şehrden çıkup giderken, hoca ile atbaşı berâber mahalle arasından geçerken, iki tarafı evler... Bir kedi bir taraftan bir tarafa atladı; lâkin kedi tavrından (?) orta yerde bir çarta çekti. Timür hemân hocaya cevâb eyitti ki 'Yâ hoca, bu kedinün çartası kangı eve hükm olunur?'

Hemân cevâb eyitti ki, 'Pâdişâhum, bu kedi orta yerde o.urdı. Bu çarta bir eve hükm olmaz; illâ mîrîden zabt olunur. Cenâbîñuz tarafına hükm olunur; zîrâ mâl-i mîrî oldu!..' diyince, Timür-i leng güle güle bayıldı."(vr. 3b).

"Hikâye-i Garîbe- Bir gün hocaya suâl eylediler ki 'Kangı sazdan hazz eylersin? Nâydan mı, tanburadan mı, kemandan mı? Saña getürelim...' didiler.

Hemân hoca cevâb eyledi ki, 'Sahan tenceresinden pek hazz eylerim. Anları getüresiz ki, âdemüñ karnını doyurur ve ammâ ol bir sâzlar karın doyurmaz.'"(vr. 4b).

Hikâye-i Garîbe- Bir gün hoca evlenecek olur. Birine ısmarlar ki 'Tâze ve güzel olsun, birini baña bul!' diyince, ol âdem kasten toksan yaşında bir çirkin acûze-y-i altmış para nikâh ile alıvirir ve hocaya dir ki 'Bu senüñ bahtuña, ulemâdandur diyü böyle ucuz oldu...'

Hoca hazz idüp ol gice gerdege girüp bakdı, gördi; ahvâli aňlayup 'Ucuz etüñ çorbası tatsız olur' diyüp ol gice 'Ne hâl ise, altmış para telef olmasun...' diyü bir biniş eyledi. Sabâh erken kaçup taşra gidecek vakt, acûze hoca-y-ı tutup dir ki 'Baña bildir ki, senüñ yakınlarından kime görüneyim?' diyince, hoca gazaba gelüp dir ki 'Baña görünme de her kime görünürsen görünesin!..' diyüp ol gün tatlık eyledi. Rahimehu'llâh."

Yazma, önceki metne göre ters yönde açıldığında, karşımıza şu metinler çıkmaktadır: Yaprak 1a'da "*Bâb-ı Fâl-i Azîm*" (Büyük Fal Bahsi) başlıklı Türkçe fal ve anılan fal için hazırlanmış harf tablosu var. Bunun ardından, "*Hâzâ Feth-i Fâl-i Mübârek*" (Bu, Uğurlu Falın Açılışdır) başlıklı, Arapça başka bir fal tarifi ve harf tablosu yer almaktadır. Yaprak 2b'de "*San 'a-i Acîbe*"

(Tuhaf Hüner) başlığı altında el çabukluğu mahiyetinde bir yüzük oyunu tarif edilmektedir.

“Hâzâ Durûb-ı Emsâl”

Yazımızda esas olarak üzerinde duracağımız Türk atasözleri, halk tabirleri, bazı mısralar ve ifade kalıpları, yaprak 3b’den itibaren, “Hâzâ Durûb-ı Emsâl” (Bu, Atasözleri ve Deyimlerdir) başlığı altında ve elifba tertibine göre sıralanmıştır. 11. yaprağa numara verilmemiş; 11b ve 12a sayfaları boş bırakılmış; 12b’de bir atasözü yazılmış; beş yaprak boş bırakıldıktan sonra, 13b’de “harfû'l-hâ” adı altında “hâ” harfiyle başlayan bazı atasözleri kaydedilmiş. Harf başlıkları kırmızı mürekkeple yazıldığı gibi, atasözleri de birbirinden kırmızı nokta konarak ayrılmıştır. (Yazmanın tavsifi için ayrıca bk. Pertsch, 1889, 49).

Bahis konusu derlemeden örnek olsun diye birtakım atasözlerini nakledelim: “Er erkek, ‘avrat ‘avrat gerekdür” (3b), “Eşeğe çul ursan, yine eşekdür” (4a), “Añladışa göre virirler fetvâyı”(4b), “Âh dimek kolay, düşmân işidüp oh dimeye...”, “Eyi günün dostı çoğ olur”(5b), “Bitli başlanuñ kör alıcısı olur”(6b), “Hesâbını bilmeyen adamın koyunını gütme”, “Hürmet iki başlı olur”(8a), “Halkuñ ağızı fâldür”, “Dikenden gül çıkar, gülden diken”(8b), “Raķīb ölsün de isterse Cennet’e girsün, isterse Cehennem’e”(9b), “Sevenün küliyuz, sevmeyenün sultânı”(10a).

Meseller kitabına kayd edilen sözlerin büyük bir kısmı atasözü, kırka yakın bir kısmı ise, bugün “deyim” adı verilen türden sözler veya söyleniş sebebi unutulduğu için “yave”(saçma, manasız) denebilecek cinsten, alelâde cümlelerdir. “Adımız toķuza çıktı, sekize inmez” (3b), “Egri oturalum, toğrı söyleşelüm”(4b), “Elinden geleni ardına koma”(4b), “Aldıguñ âbdest, ürkütüğüñ kurbağaya degmez”(5b) gibi cümleler, dilimizde belirli bir tarihten sonra “tabir” veya “deyim” ismiyle atasözlerinden ayrılan sözler için gösterilebilecek misallerdendir. “Eşek karbuз kabuğundan haз eyledi” (4a), “Akçañ var ise karnuñı aç tutma” (4b), “Cehenneme bir manķır”(8a)... gibi cümlelerse, atasözü olmadığını söyleyebileceğimiz sözler konusunda birkaç örnektir.

Başka bazı atasözü toplamalarında olduğu gibi, bu derlemede de atasözü misali tanınan ve beğenilerek anılan birkaç mısra yer almaktadır:

“Erenler hâz ıra kılmış du‘âyı”(3b, Güvâhî, 1990, 243),

Âsiyâb-ı devleti bir har da olsa döndürür”(4b),

[Devlet değirmenini bir eşek de olsa döndürür!..].

Böyle eyyâm-ı gamuñ böyle olur nev-rûzı” (7a, Azmî-zâde Hâletî, 2003, 365), [Böyle gam günlerinin nevruzu (baharı), böyle olur].

“Deryâ temevvüc itmege lâbüd havâ gerek”(Adnî Mahmud Paşa, vr. 8b, 406. söz), [Denizin dalgalanması için mutlaka hava gerekir...]

Atasözleri arasında kayıtlı bazı cümlelerin de mısra olduğu yahut mısra veya beyitlerin halk dilinde yaygınlaşması sonucunda “mesel” hâlini aldığı anlaşıyor. Meselâ:

“Eger dilden gelen elden geleydi, gedâlar cümlesi sultân olurdu”⁵ (3b),
[Eğer dilden gelen, elden gelseydi, fakirlerin hepsi sultan olurdu...]

“Ağçası ağ olanuñ baqma yüzi qarasına” (vr. 4b, 101. söz),

“Uğur ola göç begi! Seyrân bunuñ şöñindadır” (vr. 5b, 192. söz),

“Cehennemden ateş alup da ne yirde yaqarsın?” (vr. 8a, 365. söz),

“Dinime dağl iden bāri Müselmān olsa” (9a)⁶

[Dinime karışan (günahlarım konusunda beni ayıplayan) bari Müslüman olsa!..]

“Ser virmek olur, sırrı ‘ıyān itmek olmaz” (vr. 10a, 474. söz),

[Başı vermek olur; sırrı açıklamak olmaz!]

Eserde on yedinci asır Osmanlı şairlerinden Azmî-zâde Hâletî (977-1040/1570-1631) ve Bahâî’ye (ö. 1071/1660) ait mısraların bulunması, “Kitâb-ı Naşreddin Hâce ve Darb-ı Meşel iki küçük kitâbdur 1050” başlığındaki Hicrî sene kaydını teyid etmekte ve söz konusu derlemenin 1050 (1640) yılında yapıldığını düşündürmektedir. Ancak yazmada Nasreddin Hoca “hikâye”lerini yazan ve meselleri kaydeden kişinin hüviyetine dair her hangi bir delil ve ipucu bulunamamıştır.

Elimizdeki “*Darb-ı Meşel*” kitapçığında 545 atasözü, deyim, mısra ve ifade kalıbı vardır. Bunlardan sekizi, birkaç kelimesi farklı, fakat manası aynı olan mükerrer sözlerdir. Bahis konusu Türk atasözleri derlemesiyle *Kitâb-ı Atalar* (İzbudak, 1936), *Kelimât-ı Oğuznâme el-Meşhûr bi-Atalar sözi* (Berlin Devlet Ktp. Ms. Diez A Quart 31, vr. 2b-42b. Bu metin hk. bilgi için bk. Schmiede, 2001, 64-66; Bayat, 2002, 227-240), Güvâhî’nin *Pend-nâme*’si, Hieronymus Megiser’in (1553-1616) 1612 yılında Leipzig’te bastırıldığı *Institutionum linguae turcicae IV* adlı Türk dil bilgisi kitabında yer alan atasözleri ve deyimler (Dilâçar, 1970, 197-210, Stein, 2000, 263-291; Gallota, 1986, 235-249) divan şairi Fehîm’in (ö.1057/1647) *Durûb-ı Emsâl-i Türki*’si (İstanbul Üniversitesi Ktp. Nadir Eserler Bölümü, TY nr. 2932, vr. 73a-77b) gibi 15- 17. asırda meydana getirilmiş bazı Türkçe eserleri mukayese ettik.

⁵ Atasözü diye yazılan bu cümle, Âşık Çelebi’nin Şeyhoğlu’na ait *Ferec-nâme*’den olduğunu söylediği şu beyti hatırlatıyor: “Ve dağl şu’arâ-yı ‘ahdden Aḥmed-i Dâ’î ve Şeyhoğlı dimekle ma’rûf kimesne ki *Ferec-nâme* dirler bir kitâbı vardır ve bu meşhûr beyt ol kitâbdan yâdgârdur: Eger dilden gelen elden geleydi/ Gedâlar qalmayup sultân olaydı.” (Âşık Çelebi, 1971, 20a). Âşık Çelebi’nin “*Ferec-nâme*” dediği eser, Şeyhoğlu’nun *Hurşîd ü Ferahşâd* adlı mesnevisi olsa gerek. Bu beytin *Hurşîd ü Ferahşâd*’tan alınıp alınmadığı da incelemeyi gerektirir; ama Gelibolulu Âlî, Âşık Çelebi’nin Şeyhoğlu’na ait dediği *Ferahnâme*’yi Ahmed-i Dâî’nin eseri göstermekle yanılmıştır. (Âlî, 1994, 107). Çünkü *Ferahnâme*, Hatiboğlu’nun 829/1426 yılında yazdığı bir mesnevîdir. Bahis konusu beytin *Ahmed Paşa Divânı*’nda da bulunduğunu belirtmek, yerinde olur. (Ahmet Paşa, 1992, 311).

⁶ 17. asır şairlerinden Bahâî’ye (ö. 1071/1660) ait meşhur “Bize mülhid diyenüñ kendide imân olsa/ Dağl iden dinimize bāri Müselmān olsa” beytine dayandığı anlaşılıyor. (*Bahâî Divânı*, Millet Ktp. Ali Emîrî Manzum, nr. 768, 30a-b).

Karşılaştırma sonucunda, incelediğimiz metinde yer alan “mesel”lerle Hicrî 885 (Milâdî 1480-81) yılında “*Kitâb-ı Atalar*” adı altında derlenen Türk atasözlerinden aşağı yukarı yetmişinin müşterek olduğunu gördük. Söz konusu kitapla “*Kelimât-ı Oğuznâme el-Meşhûr bi-Atalar sözi*” başlığını taşıyan ve bazı ipuçlarına dayanılarak 16. asırda yazıldığı tahmin edilen risaledeki ortak atasözü sayısı, 140 civarındadır. Yine bahis mevzuu ettiğimiz *Darb-ı Mesel* kitabında bulunan atasözleri ve deyimlerin doksan dördü, Güvâhî’nin 933 (1527) yılında tamamladığı *Pend-nâme*’de yer alan mesellerle ortaktır. Megiser’in adı geçen gramer kitabındaki atasözleriyle elimizdeki derlemede bulunan müşterek atasözü, deyim ve ifade kalıbı sayısı, on dokuzdur. Fehîm-i Kadîm’in *Durûb-ı Emsâl-i Türki* adlı eserinde yer alanlarla elimizdeki derlemede kayıtlı ortak atasözleri ise doksana yakındır.

İncelediğimiz mesel kitabında Hz. Peygamber’in hadislerinin tercümesi veya onlardan ilham alınarak söylenmiş gibi görünen bazı sözlere de rastlanmaktadır. Meselâ, “Edeb imândandır (*Buhârî*, “Îmân”, 16) الحياء من الإيمان (vr. 3b), “Eşegi evvel bağla da sonra Tañrı’ya emânet eyle!” (vr. 4a; *Tirmizî*, “Kıyâme”, 60. vr. 4a), “El için kazdığın kuyuyu boyunca kaz...”⁷(vr. 5b), “Halkuñ nazarı yigidi kabre kor, deveyi çömlege” (Kuzâî, 1999, 201) vr. 8b), “Demirci dükkânına varsan, kara bul aşır”(vr. 9a), “Dünyâ küfr ile yıkılmaz; zulm ile yıkılır.”(vr. 9a), “Dîvâne râ kalem nîst”⁸ (vr. 9a). Şüphesiz ki, söz konusu atasözleri kitabında *Kur’an* ve sünnet gibi İslâm kaynaklarının tesiri, anılan örneklerle sınırlı değildir... Burada zikretmediğimiz daha birçok atasözünde (meselâ bk. sıra nr. 4, 6, 7, 36, 54, 69, 107, 109, 127, 135, 151, 164, 167, 176, 201, 234, 244 vb.) dolaylı olarak İslâm izlerini görmek mümkündür. (Bu konuda daha fazla bilgi ve örnek için bk. Başaran, 1994).

Peygamber, halife, veli, mutasavvıf, âlim, şair, devlet adamı gibi tarihî şahsiyetlere ait olan ve “kelâm-ı kibâr” adı verilen bazı güzel ve özlü sözlerin de zamanla mesel hâlini aldığı anlaşılmaktadır. (Meselâ, nr. 12, 13). Nasreddin Hoca fıkralarından doğduğu bilinen bazı nükteli cümleler de bu tür kamunun kabulüne mazhar olmuş sözler arasında sayılabilir: “Akçayı viren, çalar düdüğü” (vr. 4b), “Îmâm o.urunca cemâ’at ş.çar” (vr. 4b), “Îmâm evine baklava gitmiş; saña ne?!” (vr. 4b), “Ölme eşegüm ölme, yonca bitince...” (vr. 5a), “El yanında eşegin kıruğünü kesme; kimi uzun, kimi kışa dirler” (5b).

Bahis konusu derlemede İslâm hükümleri ve ahlâkına aykırı birtakım atasözlerine yahut kalıplaşmış sözlere rastlandığını da belirtmek gerekir.

⁷ Bu atasözünün, “Kim kardeşi için kuyu kazarsa, çok geçmez Allah onu o kuyuya düşürür” (Sehâvî Muhammed b. Abdurrahman, 1406, 644) mealindeki Arapça söze dayandığı düşünülebilir. Halk arasında hadis olarak bilinen bu sözün aslı bulunamamış; fakat manasının doğru olduğu ifade edilmiştir. *Tevrat*’ın “Vaiz” kısmında (10/8) ve *Süleyman*’ın *Meselleri* bölümünde (84/17) bu mealde cümleler vardır.

⁸ “Şu üç kişiden kalem (Îlâhî mesuliyet) kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uykuda olan kişi, kendine gelmedikçe deli, erginlik çağına erinceye kadar çocuk.” (*Buhârî*, “Hudûd”, 22, “Talâk” 11; *Ebû Dâvud*, “Hudûd”, 17).

(Meselâ, 15, 17, 42, 165, 182, 200, 203, 225, 447, 462). Mutasavvıflar, akla, ahlâk, adab ve hikmete uygun, güzel sözlerin mana âleminde ışıklı, iyi olmayan sözlerinse ışiksiz görüldüğünü belirtirler. Bilindiği üzere, İslâm prensip ve ahlâkına zıt bir kısım atasözlerimiz, Ziya Gökalp (Ziyâ Gökalp, 1918, 62; Tansel,1986, 372-73), Tahsin Ömer (Tahsin Ömer, 1337-1340/1921; Abdulkadiroğlu, 1997, 94-113) gibi çeşitli yazarlarımız tarafından zaman zaman tenkid edilmiş; kötü bir telkin ve tavsiyeyi içine alan sözlerin, atalarımız tarafından söylenece de doğru olmadığı, terk edilmesi lâzım geldiği ifade edilmiştir. İnceleyip sunduğumuz metinde, güzel ve özlü denebilecek sözlerin, bütün içinde ekseriyeti teşkil ettiği, hakikat, ahlâk ve adaba aykırı cümlelerin az sayıda olduğu söylenebilir. Derlemede “Edeb imândandır” cümlesinden sonra “Hayâ imandandır” manasındaki *الحياة من الإيمان* hadisi anılmış (3b) olmakla beraber, kırk civarında müstehcen “atasozu” ve deyimde de yer verilmiştir. İşaret ettiğimiz sözlerden bir kısmının, İslâm dinine ve ahlâkına uygun bulunmayan bazı hatalı davranışları yermek maksadıyla söylenmiş iğneleyici cümleler olduğu da düşünülebilir.

Sonuç olarak denebilir ki, ismi bilinmeyen bir derleyici, H. 1050 (M. 1640) yılında bazı Nasreddin Hoca hikâyeleriyle Türk atasözlerini kayda geçirmiş; böylece hem nüktedan bir tarihî şahsiyetin bir kısım fıkralarının, hem de anonim halk edebiyatı mahsullerinden olan yüzlerce atasözü ve deyimın tesbitine hizmet emiştir. Onun bu “iki kitâb”ının, Nasreddin Hoca fıkraları ve Türk atasözleri konusunda yazılış tarihi bilinen hayli eski metinlerden olduğunu söylemek mümkündür.

Derleyici, meselleri, atasözü olmayan kalıplaşmış sözlerden seçip ayırma konusunda oldukça başarı göstermiştir. Ancak 15-19. asırlar arasında yapılan başka bazı Türk atasözü derlemelerinde olduğu gibi, bu kitapta da atasözleriyle halk tabirleri birbirinden ayırt edilmemiş; başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, “emsâl” (meseller) ismiyle deyimler de kast edilmiştir. İncelediğimiz derlemede yer verilen atasözlerinden büyük bir kısmı, *Kitâb-ı Atalar, Kelimât-ı Oğuznâme el-Meşhûr bi-Atalar sözi*, Güvâhî'nin *Pend-nâmesi*, Fehîm-i Kadîm'in *Durûb-ı Emsâl-i Türki*'si gibi önceki derleme ve metinlerde bulunmamaktadır. “*Durûb-ı Emsâl*” kitabında dilimize Farsça'dan geçmiş az sayıda mesel yanında, Arapça veya Farsça'dan tercüme olduğunu düşündüren (meselâ nr. 6, 274, 306, 307, 378, 481, 522) bazı atasözlerine de rastlanmaktadır.

Arap harfli yazma eser şeklindeki Türk atasözleri derlemelerinin ilmî usûle uygun ve tam metin hâlinde neşrinin, yazımızın başında işaret ettiğimiz faydalarını düşünerek H. 1050 (M. 1640) yılında hazırlanan bu meseller kitabını sunuyoruz.

Metnin İmlâsı ve Teşkili Hakkında

“Aç ayu oynamaz” atasözündeki Türkçe “ayu” isminin ayınla (vr. 3b, 1. söz), Arapça “tâbût” isminin tı harfiyle başlatılması (vr. 5a, 161. söz), Farsça “müft” kelimesinin vav'lı yazılması (vr. 6b, 275. söz), nazal n fonksiyonunda

kef kullanılması gereken yerlerde nun harfinin konması (Meselâ, “Eşege çul ursan...” 4b, 62. söz, “Elin atdığı taş...” 4b, 140. söz, “Büyük başın...” vr. 6b, 267. söz) gibi imlâ hataları, elimizdeki metnin, yazım konusunda yeterince bilgi ve itinası olmayan bir yazıcının kaleminden çıktığını göstermektedir.

Yeni harflere aktardığımız atasözleri metninde sıra sayı numaraları ve noktalama işaretleri tarafımızdan eklenmiştir. Düzeltme veya açıklığa kavuşturma maksadını taşıyan şahsî ilâvelerimiz, köşeli parantez içinde gösterilmiş; okunuşunda tereddüt bulunan kelimelerin yanına (?) işareti konmuştur.

Bilindiği üzere, belâgatta “edeb-i kelâm” (söz edebi), hayâ ve güzellik duygularını incitecek kelimeleri açıkça değil, dolaylı olarak söylemeyi gerektirir. Her ne kadar bu gibi tarihî-edebî metinlerin Latin asıllı Türk harflerine çevrilerek neşri sırasında kaba kelimelerin açıkça yazılması lâzım geldiğini düşünen ve belirtenler varsa da bunları öyle yazmanın edebe uygun olmadığı kanaatini taşıyan kişiler de vardır. Biz de bahis konusu kelimeleri açıkça söyleme ve yazmanın edebe uygun olmadığı kanaatine sahibiz. Bundan dolayı, “*Durûb-ı emsâl*” kitabında yer alan atasözlerindeki kaba kelimeleri açıkça yazmayı uygun bulmadık ve kayd etmediğimiz harfleri noktalayarak gösterdik.

Aslî metinden sonra atasözlerinin kolayca aranması ve bulunabilmesi için, alfabetik olarak da dizilmesini gerekli saydık.

(vr. 3b) **Harfî'l-elif**

- 1- Aç ayu oynamaz.
- 2- Açık başa destür yok.
- 3- Açık boğaz aç kalmaz.
- 4- Ecel geldi [cihâne], baş ağrısı bahâne...
- 5- Açlıktan ölmekten ise, kul olup şatılmağ yegdür.
- 6- Ahmağ dostdan ‘ağıllı düşmân yegdür.
- 7- Ahmağ oldur ki, bir düşdigi k uyuya gene düşe.
- 8- Aşşâmuñ hayırından şabâhuñ şerri yegdür.
- 9- Adamın bir başı var, biñ dili vardur.
- 10- Adam doğdığı yeri istemez, doydığı yeri ister.
- 11- Adımız toğuza çıktı, sekize inmez.
- 12- “Edebi kimden öğrendin?” “Edebsizden” dimiş.
- 13- Eger dilden gelen elden geleydi, gedâlar cümlesi sultân olurdu.
- 14- Adı var, kendi yok.
- 15- “Adımız o..spi, fercimiz zeker görmez...”
- 16- Adı büyük, g.ti kovuğ.
- 17- Adamın adı çıkmadan g.ti çıkmağ yegdür.
- 18- Adam oğlanı çig süd emmişdür.
- 19- Adam ol, iş başar!
- 20- Âdem oğlanınıñ eti yenmez, derisi giyilmez.
- 21- Edeb imândandur. *el-Ḥayâ’ü mine’l-îmân.*
- 22- Edebsizden ‘ırzuñı şatun al!

- 23- Er kişinün kâdrin yine er bilür.
- 24- Er kişinün etmegi er kırsağında kıalmaz.
- 25- Er dayıya beñzer⁹, it ataya...
- 26- Er laķabıyla añılır.
- 27- Erkek eşek kıodığına baķar gibi baķar.
- 28- Er erkek, ‘avrat ‘avrat gerekdür.
- 29- Er ol; baş yar!
- 30- Er olana bir söz yeter.
- 31- Er iķrânından, ĥayvân yularından [yedilir].
- 32- Er ölür, adı kıalır; aķ ölür, meydânı...
- 33- Arık etüñ çorbası taşsız olur.
- 34- Erlik ondur, toķuzı ĥiledür.
- 35- Erkek oğlan dur bilmez.
- 36- Erenlerün şağı, şolı olmaz.
- 37- Erden kerâmet görmeyince, “ey va’llâh” dinmez.
- 38- Erenler öyüni üçe dekdür.
- 39- Erenler ĥâzıra kılmış du‘âyı.
- 40- Erkek eşegün ağırmazı olmaz.
- 41- Az tama‘ çok ziyân [getürür].
- 42- Erkek eşegi yılda bir kere s.kmek gerekdür.
- 43- “Azacuk kıande gider?” “Çoğı getürmeye” dimişler.
- 44- Azacuk aşım, ġavġāsız başım...
- 45- Eski varlık varlıkdur; yeñi varlık ĥ arlıkdur.
- (4a) 46- Azı bilmeyen çoğı bilmez.
- 47- Az viren cândan virir.
- 48- Eski, tam başında yaraşur.
- 49- Eski şehre yeñi ‘âdet olmaz.
- 50- Üstâd [bed-du‘âsın almış?] olanlar oñmaz.
- 51- Eski sökük, dikiş tıtmaz.
- 52- Eski dost düşman olmaz.
- 53- Eski ĥamâm, eski taş...
- 54- İsteyen, Mevlâ’yı bulur.
- 55- Ezizyet adama “Anamı s.kdim” didirir.
- 56- İsteyenün bir yüzi, virmeyenün iki yüzi kıaradur.
- 57- Eşine beñzemeyen, uğurluķdur.
- 58- Işığı tekyede, ĥâcıyı Mekke’de gör!
- 59- Eşek ne bilür zâġferânı, şamanlıķdur seyrânı...
- 60- Eşeginden çulı yegdür.
- 61- Eşegi evvel baġla da şoñra Tañrı’ya emânet eyle!
- 62- Eşege çul ursan, yine eşekdür.
- 63- Eşege “Ne kıatı yorgalarsın?!” dimişler. Eşek dimiş ki: “Orasın bir ben, bir de biz bilür...”

⁹ “Oğlan, dayılarına benzer” mealinde bir hadis vardır. (Bilgi için bk. İsmâil b. Muhammed Aclûnî, 1418, 452).

- 64- Eşegün başı at pazârında şonlmaz.
- 65- Eşege güci yetmez de semerin döger.
- 66- Eşege yular urmağ-ıla kıtır olmaz.
- 67- Eşek kıuyruğı gibi ne artar, ne eksilir...
- 68- Eşek s.kine kelebek kıonmışa dönmiş.
- 69- Eşek de Ka‘be-i Şerîf’e varır, lâkin hâcı olmaz.
- 70- Aş bişürenün, iş başaranıdır.
- 71- Aş dadı-y-ıla, tuz oranı-y-ıladur.
- 72- Eşek bilmediğı otı yedikde başı ağrır.
- 73- Eşegi s.ken o.uruğuna kıatlanur.
- 74- Eşek kıocamağ-ıla tavla başı olmaz.
- 75- Eşek kıarbuз kıabuğundan hâz eyledi.
- 76- Eşek zâğferân çi bâşed?
- 77- Eşegün semeri kendüye yük degül.
- 78- İşmarlamak ile hâc kıabül olmaz.
- 79- Eşegi düğüne da‘vet itmişler... “Ya şuyı, ya odunı eksük olmak gerek” demiş...
- 80- Ağlamayana meme virmezler.
- 81- Aşl azmaz, merd-i kāmilden hâtâ gelmez.
- 82- “İşlanmışuñ yağmurdan bâki yokdur” demişler.
- 83- Ağır başınca, yünül kıalkır.
- 84- Ağzı egri-y-i eñsesinden bilirüz.
- 85- Ağlamağla yâr ele girmez.
- 86- Āferîn ol cerrâra kim cerr eyleye cerrârdan!..
- 87- Aқ aқça kıara gün içündür.
- 88- “Aқça cāndandur” dirler.
- 89- Ağac ne deñlü uzasa, göge irişmez.
- 90- Aқ esbâb tiz kıirlenür.
- 91- Aқı kıaradan seçmek gerekdir.
- 92- “Aқçaya kııyan, cāna kııyar” dirler.
- 93- “Aқıñ adı var, kıaranıñ dadı var” demişler.
- (4b) 94- Āsiyâb-ı devleti bir hâr da olsa döndürür.
- 95- Aқçañ var ise, kıarnıñ aç kııtma!
- 96- Aқçayı viren, çalar düdüğü.
- 97- Aқ g.ti ve aқ aқçayı kıarındaşına inanma!
- 98- Aқçayı yolda bulursañ, şay!
- 99- Aқ g.t, kıara g.t geçid başında belli olur.
- 100- Aқçasız hāmâma giren derler de çıkır...
- 101- Aқçası ağ olanıñ bakma yüzi kıarasına!..
- 102- Ekâbirde söz bir olur.
- 103- Egri oturalum, toğrı söyleşelüm...
- 104- Köpekler ana olmasun!
- 105- İgne yimiş it gibi yutkunur.
- 106- Ekâbire kıayanmak, şamana kıazık kıaçma gibidir.
- 107- Añladışa göre virirler fetvâyı...

- 108- “Ekābire doğın geç” dirler.
109- Elçiye zevāl yokdur.
110- Eger acı, eger tağlı, yine kendi kıuyruğın yağıdır...
111- Eksik olmaz taş başınıñ tumanı.
112- Al, pişmān ol; şatma, pişmān olma!
113- “Ala dīvāra herkes başa, çıkar” dirler.
114- Ala eşege kim olsa biner.
115- Al gididen, vir gidiye!..
116- El eli-y-ile yılan tutilmaz...
117- Elde olan tavuk, yarınki kazdan yegdür.
118- Elde olan serçe, uçan şāhinden yegdür.
119- Eli yufka olanuñ kuşağı kırılır.
120- El benüm, etek senüñ...
121- Ālet işler, el ögünür.
122- Eli geç üstāddan, āpük şāgird yegdür.
123- Anasını gör, kızını al; kenārını gör, bezini al...
124- Altunun eyüsin şarrāf bilür.
125- Elinden geleni ardına koma!
126- El, eli yur; el de yüzi yur.
127- El elden üstündür ‘arşa çıkınca...
128- “El arkası yerde” demişler.
129- Elinüñ kiri, yüzünüñ arası...
130- Elde piyāz, gönülde niyāz...
131- İmām o.urınca cemā‘at ş.ar.¹⁰
132- A. buldın, kıılın şorarsın...
133- İmām evine baklava gitmiş; saña ne?!.
134- Anasına danışan¹¹ yigid ölmez. (olmaz?)
135- “Ana hağkı, Tañrı hağkı” dirler.
136- Engelden döngel yenmez.
137- İnsān beşer, kul şaşar.
138- İnsān kulağından, hayvān boğazından...
139- El ile gelen düğün bayram...
140- Elin atdığı taş ırak gider.
141- “İki diñle, bir söyle” dirler.
142- İnsān söyleşerek, hayvān koğlaşarak..
143- İnsān alacası içinde, hayvān dilindedür.
144- İnsān ağmağı şātır, hayvān ağmağı atır...
145- Öniñ şaymayan, şoñra zağmet çeker.
(5a) 146- Oğlanı bir işe gönder ve ardınca var!..
147- “Ucuz şatan, tiz şatar” demişler.
148- Oğlana refik olma; yüki düşerse, ağlar; yükin düşerse, güler...
149- Evvel ta‘ām, şoñra kelām...

¹⁰ Nasreddin Hoca.

¹¹ Aslı metinde *اليعنان* şeklinde kayıtlı.

- 150- Ulular sözün dinlemeyen uluyakalır.
151- Ölü bizüm oldığı-y-içün rahmet okuruz...
152- Unsuz evin hamunn çıkarur.
153- Ölenin dostı olmaz.
154- Ügey ana, ocağa yana!..
155- Ayağı sürçene kimse şahib olmaz.
156- Ölünnün vaşisi, dirinün vekili olma!
157- Ocağ egri ise duhām doğndur.
158- Uzun gecenün belāsını hastelerden şor!..
159- Öksüz öldi, çift bozıldı...
160- Ucuz lahmün çorbası tatsız olur.
161- Öldigi yetişmez de koz ağacından tábüt ister...
162- Oynaş a. b.klar, kiracı dam b.klar.
163- Üze üze kıyrığına geldik şabr ile.
164- “Āteş ile penbenün¹² oyunu olmaz” dirler.
165- “Evin yapılmış, ‘avretin s.kilmişi...” demişler.
166- Ev danası öküç olmaz.
167- Uyur yılanun kıyruğına başma!
168- Evdeki hesāb pāzāra uymaz.
169- Ev de bizüm, kul da bizüm...
170- Ölme eşegüm ölme yonca bitince...
171- Oynayamayan gelin “yerüm dar” dirmiş.
172- Uğn ol, inşāfi elden koma!..
173- Uyuz itin kulağ ta.ağı...
174- O.ururum diyen g.t bir gün ş.çar.
175- Oğlan ağlamayınca, meme virmezler.
176- “Hırsızlık māl, şahibine hayır itmez” dirler.
177- Üşenenün oğlı, kıızı olmaz.
178- Öksüz oğlan göbeğin kendi keser.
179- Öküç öldi, kanı şındı.
180- “Ummadığın taş, baş yarar” demişler.
181- O.urma, ş.çma haracı geldi.
182- “Uğndan uğnya halāl...” demişler.
183- Ölüyi çok yuyınca o.urğan olur.
184- “O.uruğ ile boya boyanmaz” dirler.
185- Uvağdur, ammā bahālicadur...
186- Uşaqdan al haberi!..
187- O.osbi-y-i şüret şatar.
188- Ucuz kirā, münāsib yoldaş...
189- Ortaqlık inekden yalıñuz buzağı yegdür.
190- Ölmüş eşek arar na‘lin sökmege...
191- “Ölmüş Kanber āzād eyledik” demişler.
(5b) 192- Uğur ola göç begi! Seyrān bunuñ soñındadır...

¹² “Kadın ile erkeğin” demektir.

- 193- Aldın mı imāmın yud uğın?!.
194- O[o]sbunuñ gözi yaşlı olur.
195- Ölüñün s.ki ol ağlayanuñ büzüğine [olsun].
196- Oñacak¹³ oğlan b.kımdan bellüdü...
197- Oñma, gitme; kıpımdan gitme!..
198- İki arslan bir posta olmaz.
199- Oñmayan gidinüñ bir derdi vardır...
200- Üzümin ye; bāğın şorma...
201- Āh, yerde kıalmaz.
202- Aldıđuñ ābdest, ürküdüğüñ kırbağaya degmez.
203- İyi gelürse ikimize, gelmezse s.kimize...
204- İnanma dostına, şaman doldurur postına.
205- O g.t sende var iken, çok don gömersin...
206- Ölmüş ardı sıra ölmüş yokdur.
207- “Āh” demek kıolay, düşmān işidüp “oh” dimeye...
208- İki kıarbuz bir kıoltuğa şıgmaz.
209- İş bitüren akçadır; semā‘ı çeviren ökçedür.
210- İş başaranuñdur.
211- Elde söz çoğ olur.
212- Eyi günün dostı çoğ olur.
213- El için kıazdığın kıuyuyu boyunca kıaz!..
214- Ayağa “bir bir nerdübāna kııkar” dirler.
215- El atına binen kız iner.
216- İt ağzın kemik kıutar.
217- İt gibi kıazan, big gibi ye!
218- İt dişi, toñuz derisi[ne münāsibdür].
219- İt, kemikden kıaçmaz...
220- İt ürür, kıarbān geçer.
221- İtüñ boynına altın halka geçürseñ, gene itdür...
222- İt b.kı keferete yaradı; o da bulunmaz...
223- İti öldürene sürüdürler.
224- İt iti kıanur.
225- İçdüñ üzüñ şuyını, dökdüm yüzüm şuyını...
226- İşin uşluya damışmak uşlulukdu r.
227- Eylüğe eyelük olsa, kıara öküze bıçaķ olmazdı.
228- Eylüğe kemlik olagelmişdür.
229- Ayunuñ otuz iki deyişi var; cümlesi ağlağ üzerine...
230- Ayağı-y-ıla gelene ölüm yokdur.
231- İki kedi, bir aşlana besdür.
232- İki el, bir baş içündür.
233- Elden gelen, ögün olmaz.
234- El elün āyinesidür.
235- İki kııplaķ bir kıamāmda yaraşur.

¹³ Yaşayacak demektir.

- 236- İden bulur, inleyen ölür.
237- İt b.ķ yemeg-ile deñiz murdār olmaz.
238- İvmek ile menzil alınmaz.
239- El yanında eşegin ķuyruđını kesme; kimi “uzun”, kimi “ķıķa” dirler.
240- İķkilli bāzār, mi‘deyi bozar.
(6a) 241- İtūñ aķsađı, tavşanı görinceyedir.
242- İlk uran oķçıdır, sonra uran b.ķcıdır.
243- İpi ile ķuķađı, s.ki ile t.ķađı...
244- İtin ölümi gelince, mescid divārına siñer.¹⁴
245- İt ite buyurdu, it de ķuyruđına...
246- İşte eşek, işte nerdübān...
247- İki deliye bir uşlu [ķomışlar]...
248- El yumruğın yemeyen, kendi yumruğın Bozlađan¹⁵ armudı şanur.
249- İşden artmaz, dişden artar.
250- İçi beni yaķar, dışı seni yaķar.
251- İnişin yoķuş ķardaşıdır.
252- Elde ‘ādet, bizde bid‘at...
253- Erte kalan belādan ķorķma.
254- “Elün köpeği ele ürür; bizüm köpegimüz bize ürür” dirler.
255- İki cānbāz bir ipde oynamaz.
256- İki fındık bir cevizūñ dengidir.
257- El için ağlayan gözsüz ķalır.
258- İki ķanad bir ķuyruk, o da başına buyruk...
259- İki gönül bir olunca, şamanlık seyrān olur.
260- İşin yoķsa, şāhid ol; borcuñ yoķsa, kefil ol!..¹⁶
Ĥarfū‘l-bā’ (6b)
261- Başdan murād, beyindir.
262- Balık başdan ķoķar.
263- Başına gelen paşmaķçıdır.
264- Bal tutan, parmağın yalar.
265- Başmağısız tahta -y-ı yel alır.
266- “Bal, bal” dimeg-ile ağız tatlı olmaz.
267- Büyük başın büyük ağnsı olur.
268- Baban da olursa ĥaķķı söyle!
269- Bitmez iş olmaz.
270- Baş gidince, ayak pāydār olmaz.
271- Babamuñ öleceğin bileydüm, şatar ĥelvāya virirdüm.
272- Baş yanılır bōrk içinde; ķol kırılır bōrk¹⁷ içinde...

¹⁴ Atasözünün son kelimesi, yazmada böyle yazılmıştır.

¹⁵ “Bozdağan” olmalıydı.

¹⁶ Bundan sonra b harfiyle başlayan on bir sözün üzeri kırmızı kalemle çizilmiş; iptal edilen sözler sonraki sayfada, yani vr. 6b’de, b harfiyle başlayan atasözleri arasında yazılmıştır.

- 273- Pabuç eskidikçe tama atarlar.
274- Bāz bāz ile, kaz kaz-ıla, kel tavuğ kel ħoros-ıla...
275- Bir s.kilen, bir de dökilen müfte gider.
276- Bir sürçen aтуñ başın kesmezler.
277- Bitli baklanuñ kör alıcısı olur.
278- Bir dost, bir post...
279- Biri bilmeyen, biñi bilmez.
280- Bir koyundan iki deri üzilmez.
281- Bir sırça [serçe?] çalıya sığınur.
282- Birinüñ karnına döğmişler, “Var [Vay] arķam!..” demiş.
283- Biz de eve geldik, yağmur diñdi.
284- Beş parmak bir midür?
285- Bişmiş aша şovuk şu kınmaz.
286- Peşkeş aтуñ dişine bakılmaz.
287- Buğday döner, döner degirmene gelür.
288- Beglig çeşmeden şu içme!
289- Beglik māl şuya batmaz.
290- Beglerüñ nazarı kīmyādur.
291- Bu gün baña ise, yarın sañadur...
292- Bu günki kazdan yannki tavuğ yegdür.
293- Begden gelen begdür.
294- Başa yazılan gelür.
295- Ben çeker, çıkardum kuşığıma; oşırılır iz (?) t.şığıma.
296- Boş torba ile aт tutilmaz.
297- Boyacı küpi degül ki baıram çıkaram...
298- Boş ite menzil yoğdur.
299- Boş küpe o.urırsın.
300- Borcli ölmez, beñzi şararır.
301- Budı şıkmak ile a. dar olmaz.
302- Boğaz toğuz boğumdur.
303- Borida peşrev olmaz.
304- “B.k yemek mi’deye bağılıdır” dirler.
305- Burun yüzden düşmez.
306- Boyuña göre kaz kuyuyı!..
307- Burun ararken kulağdan çıkdım.
(7a) 308- Börek pişince merdāne ile eglen!
309- “Bostāncıya tarħūn mı şatarsın?” dirler.
310- Boğazuñ ucından b.klı kuyuya düşersin.
311- Böyle kuşuñ böyle kuyruğı olur.
312- Böyle eyyām-ı ğamuñ böyle olur nev-rūzı.
313- “Bu gün de berve (?), yarın da berve” (?) dirler.
314- Bulınmayan uğn, begden doğn...
315- “Bu şavruşa ħarmān yetişmez” dirler.

¹⁷ “...yeñ...” olmalı.

- 316- Püzeveng olmağa vecâhet gerekdür.
317- “Biñ serçeden bir börek olmaz” dirler.
318- Biñ işci, bir başcı.
Harfü't-tâ'i
319- Tırhallı, bir hâlli...
320- Terziye göc ignesi başında.
321- Tekye-y-i bekleyen iğer çorbayı.
322- Tañrı kıltna virdigin girüye almaz.
323- Tilkinüñ gezüp gezüp gidecegi kürkci dükkânı...
324- Tilkinüñ pazârda ne işi var?
325- Tilki tilkiliyini bildirince, post elden gider.
326- Tilkinüñ baķır ş.çduğı yerdür.
327- Temâşâ çok, aqça yok...
328- Türk aşı ödüncdür.
329- Türke beglik virmişler; evvel babasını öldürmiş...
330- Türk ne bilür bayramı, lırķ lırķ iğer ayrıanı.
331- Toķ, ac hâlinden bilmez.
332- Toķı işletme; acı debretme!
333- Tiz binen, tiz iner.
334- Tükürsem, yüzümdür; çıkarsam, gözümdür...
(7b) **Harfü's-sâ**
Harfü'l-cîm
335- Cân virmeyince, cānān ele girmez.
336- Cānı acıyan eşek, atdan yügrük olur.
337- Çalma ‘Arab zurnayı, öğredirsın tūrnayı...
338- Çalıcaķ zurnasını, çıkdı cebinden Qaragöz...
339- Cān boğazdan geçer.
340- Cāriye kulları kadını bulunca¹⁸...
341- Çapağın alurken göziñ çıkarrı.
342- Çil a.uñ g.te zararı yok...
343- Cebinde yılan¹⁹ bulmuş Mağribiye döndi...
344- Çatal kazık yere geçmez.
345- Çıbuķ, yaş iken egilür.
346- Çıkmadık cānda ümîd vardır.
347- Çerāğ dibi karañlık olur.
348- Cān cāniñ qardaşıdır.
349- Çi[g]²⁰ yemedim ki qarnım ağırsın...
350- Çıra çiradan tūtuşur.
351- Çingāne çalar, Kürd oynar... Ben böyle düğün görmedim!
352- İt s.kinden ilik ummaķ, çingāneden çelik ummaķ...
353- Çömlek yuvalandı, qapağın buldı.

¹⁸ “buluncaya kadar” demektir.

¹⁹ Metinde “yalan” şeklinde yazılmış.

²⁰ Bu kelime, aslı metinde “çim-ye-kef” harfleriyle değil, “çe-he” harfleriyle yazılmıştır.

- 354- Cevheri yine şarrâf bilür.
355- Çömlek çömlege “g.tüñ qaradur” demiş.
356- “Cömerd ile nekesiñ ħarcı birdür” demişler.
357- Çoban armağani, çam şakızıdır.
358- Çok nâz ‘âşık uşandırır.
359- Çokluk b.kluk.
(8a) 360- Çobanuñ göñli olınca, tekeden süd çıkarır.
361- Çürük g.t ile “şağ ç.k olayım” dirsın...
362- Çokluğa dan saçılmaz.
363- Çobanı olmayan koyunu kurd yir.
364- Cehenneme bir manķır.
365- Cehennemden ateş alup da ne yirde yaķarsın?
366- Cin tuţana bir nüşha yeter.

Ĥarfü'l-ĥâ'

- 367- Ĥākime yalıñuz giden, şakalını şığayarak çı ħar.
368- Ĥarām -zādeye kendi belāsi yeter.
369- Tenbel adamıñ dili, eşek s.kinden uzun olur.
370- Ĥorķısız baş, terkide yaraşur.
371- Ĥesābını bilmeyen adamuñ koyunını gütme.
372- Ĥaleb onda ise, arşun bundadır.
373- Ĥürmet iki başlı olur.
374- Ĥikmeti Loķmān'dan şor!
375- Ĥaķ incelür, üzülmez.
376- Ĥaķķ'uñ yaķdıđı çerāğ sönmez.
377- Ĥaķ doğrudadır.
378- Ĥaķ söz acı gelür.
379- Ĥamāmda ħurnaya, dügünde ħurnaya...
380- Ĥile ile iş gören, miñnet ile cān virir.
381- Ĥırsız ol, inşāfi elden ħoma.
382- Ĥorosın toğrusı, kendi boklığında öter.
383- Ĥırsız yataķsız olmaz.
384- Ĥırsıza yemin düşmiş; evine müjdecı göndermiş.²¹
385- Ĥarmān şoñı dervişlerüñdür.
386- Ĥırsıza beglerüñ borcı var.
387- Ĥamāma giren derler.
388- Ĥastaya şormişlar: “Erişte ç orbası yer misin?” Dimiş ki: “Ya neye ħasta oldum?!”
389- Ĥastaya döşek mi şorarsın?
390- Ĥastanuñ begi, paşası olmaz.
391- Ĥanda çokluk, anda b.kluk...
(8b) **Ĥarfü'l-ĥâ'**
392- Ĥıyār aķçesiyle gelen eşegiñ ölümi, şudandır.
393- Ĥasta, bardağa şarılır gib i şarılırsın.

²¹ Yemin davalıya, delil davacıya düşer.

394- “Hastanun oñmadıgñ neden bilürsin? Döşegi qor da yaşdıga ş.çar” dirler.

395- Haşmuñ qarınca ise, merdâne bil!

396- Haste, yine haste hālinden bilür.

397- Halkuñ ağız faldür.

398- Halkuñ nazan, yigidi kabre qor; deveyi çömlege...

399- Hünkäruñ ardından söz söylerler.

400- Hoca[y]ı teneşir bilür, zügürt mi ganı mi?

401- Hüyün bilmedigin kaçırın ardına geçme!..

402- “Hayır yalan olmaz, yañlış olur” dirler.

403- Hayır şan eşine; hayır gelsün başuña!

Harfü'd-dāl

404- Derinde semiz olan koyun, yine deride (?) arklar.

405- Dibsiz kile, boş enbār.

406- Deryā temevvüc itmege lābūd hevā gerek.

407- Düşmenün ölüsi-y-ile söyleş, dirisi-y-ile söyleşme!

408- Düşmenün qarınca ise, merdâne bil!

409- Da‘vāsını bilmeyene şahid olma!

410- Degirmeni şatmış, çakıldıgın boğazına aşmış.

411- Dikenden gül çıkar, gülden diken...

412- Deveye bayār gelür gibi gelür.

413- Delikli boncuq yerde qalmaz.

414- Deli alacayı sever.

415- Deliye her gün bayram...

416- Deliden al toğn haber!

417- Dilegin andan dile ki qadrin bile.

418- Dil dilden ağlamaz.

419- Deliye bāğ n’eyler, eşege dāğ n’eyler?

420- Dilün kemügi yok, hemān söyle!..

421- Dil esen, baş esen...

422- Deliyi ne s.k, ne s.kil!

423- Deliye taş añdırma!

(9a) 424- Demiri demir ile yararlar.

425- Demür, oda girmeyince, yumuşamaz.

426- Demür tavında yaraşur.

427- Demirci dükkānına varsan, qara bulaşır.

428- Demir leblebidür nisvān.

429- Dünyā tama‘ dünyāsıdur.

430- Dünyā bir quyruklı yılduzdur; eşk²² olsun yiyebilene!..

431- Dünyā küfr ile yıqılmaz; zulm ile yıqılır.

432- Dünyānuñ bolluğın n’eyleyim; papucum dardır...

433- Densiziñ²³ haqqından imānsuz gelür.

²² “aşk” olmalıydı.

²³ Aslı metinde “Densizün...” şeklinde yazılmıştır.

- 434- Devlet, kazā yanındadır.
435- Devletliye tağ üsti bāğ ...
436- Deveden büyük fil var.
437- Deve ne kadar za‘if ise, yüki çok götürür.
438- Dost dost, mu‘āmele dürtüst...
439- Deve, deve yerine çöker.
440- Deve çökince yer bulur.
441- “Deveye şan‘atın nedür?” “Kazzāzlıkdur” demiş.
442- Dost başa bakar, düşmān ayağa...
443- Dostuñ öñinden geç, düşmānuñ ardından geç.
444- Dost ile ye iç, alış veriş itme!
445- Devletlinüñ kulu olmak, fakīrūñ oğlı olmadan yegdür.
446- Dügün evin bilmez, çanak taşur.
447- “Deveye diken, ‘Oşmānli s.ken” demişler.
448- Devletlinüñ elinde serçe bülbül olur, fuķarānuñ elinde bülbül
karğa...
449- Dolu bardak, şu almaz.
450- Deve-y-i gördün mi? Küçüğünü bile...
451- Deve dişi buğday mı şatduñ?
452- Dīvāruñ kulağı var.
453- Dīvāra taş ursan, yine saña doķınur.
454- Devletliye doķun, geç; fuķarādan şaķın, geç!..
455- Degnek cennetden çıkmışdur.
456- Dışı қalaylı, içi avaylı (?)...
457- Dīvānī [Dīvāne]-rā kalem nīst.²⁴
458- Dīnime daħl iden bāri Müselmān olsa...
459- Devlet kazā yanındadır.

Ḥarfū’z-zāl

(9b) Ḥarfū’r-rā

- 460- Raķīb ölsün de isterse Cennet’e girsün, isterse Cehennem’e!..
461- Refiķsiz yire gitme, yolda kalırsun.

Ḥarfū’z-zā

- 462- Zamāne saña uymadı, sen zamāna uy!
463- Zor oyunu bozar.
464- Zırva te’vīl götürmez.
465- Zebūn s.kici olma!
466- Zebūna kıyma, kaçanı koma...
467- Zift olsun, müft olsun!..
468- Zamānsuz kuş uçmaz.
469- Zerin eyüsini mihenک bilür.
470- Zeyt yağ gibi üste çıkar.

Ḥarfū’s-sīn

²⁴ “Deliye kalem yoktur.” Bir hadiste bildirildiğine göre, üç kişiden kalem kaldırılmıştır. Bunlardan biri de delidir.

- (10a) 471- Sipāhīye sağ söz, çürük tīmārdan yegdür.
472- Serçeye çibuk beredür.
473- Serçeden korğan, daru ekmez.
474- Ser virmek olur, sırrı ‘ıyān itmek olmaz.
475- S.ki büyük ise, karısı ögünsün; mālī çok ise b.kı ögünsün!..
476- Saña taş atana sen etmek at!
477- Siñek murdār degül, mi‘de bulandırır...
478- Sözi bişür de söyle!
479- Sözi virenden alan uşlı gerekdür.
480- Sen köpek olalı bir av avladuñ!..
481- Söz, sözi açar.
482- Söyleyeni ço, söyledene baq!
483- Seni kendi hālīne kosalar, kādī yirine oturursın...
484- Sen ağa, ben ağa, öküzleri kim şağa?!.
485- Söz var ki, iş bitürür; söz var, iş yitürür...
486- Sevenüñ kulyuz, sevmeyenüñ sultām...
487- Söyler iseñ söz olur; söylemesen derd...²⁵
488- Söz, ölüm getürmez.
489- S.kişi gizli idersen, aşikāre doğurur[sun]...
490- Sırcı [Seyirci?] ziyān eylemez.
491- Seyl gider, kum kalur...
492- S.kiş arasına şokuş olma!
493- S.ki çıkık gibi siñ siñ gezer sin...
494- S.k, t.şağa dimiş ki: “Hele ben girecek yer bulayım da soñra sen gir!..”
495- S.k çehreye bakar, kalçar.
496- S.kine uyan, g.tde kalur.
497- Saña kalç didikleri yerde oturma...
498- Saña kalursa, oğluna kalmasun!..
499- Semā‘a giren dervişin büzügi timürden gerek.
500- Seni ağlatan bir gün güldürür.
501- S.kilmedik g.t, yonılmadık ağaca beñzer.
502- “Sen bilürsin” didikde, degirmanda gavgā olmaz.
503- Seni ağladan yanına var; güldüren yanına varma!
504- Sen çemrenince, el ş.çar, kurtulur.
505- Sen zort, ben zort, öküze kim virsün ot?!.
(10b) **Harfū‘ş-şin**
506- Şaşgın ördek [gibi] g.tinden talarsın...
507- Şeñ‘at kesdiği parmak acımaz.
508- Şirket olan inekden, başka buzağı yegdür.
509- Şeñ‘atı hor gören, hor olur.
510- Şeñ‘atdan taş koparan, yerine baş virir.
511- Şeñ‘at, hırsızuñ ormanıdır.

²⁵ Bu atasözü, “Söyler isek söz olur; söylemesek derd...” şeklinde de okunabilir.

- 512- Şalgamuñ şıkından seyregi yegdür.
513- Şöylece söyle yalanı, inanıqalsın qalamı!.
514- Şikāyetcūñ kādī ise, yancuñ Allah ola!..
515- Şöyle eyle ki yalanı, ne şiş yansın, ne kebab...
516- Şöhret āfetdür.
517- Şeytān ‘azābda gerekdür.
(11a) **Ĥarfü’l-kāf**
518- Kedi b.kı ise [işe] yaradı; o da ş.çdı, gömeqod!..
519- Keskin sirke qabına zarar [zarar] ider.
(12b) **Ĥarfü’n-nūn**
520- Ne dağda dağım [bāğım] var, ne qaçalla da’vām var.. .
(13b) **Ĥarfü’l-hā’**
521- Her kemālūñ bir zevāli, her zevālūñ bir kemāli...
522- Her iş sā’ati geldikde, zamān¹-y-ıla olur.
523- Her ziyān bir fend, ne ziyānı dükenür, ne fend...
524- Her şaқaldan bir qıl alanı ise her qıldan alur...
525- Her gördüğüñ egri ağacı yay mı şanursın?
526- Her ağacuñ bir meyvesi, her meyvenüñ bir lezzeti var.
527- Her gice[yi] Qadir bil; her gördüğüñ Hıdır bil!
528- Her kişinüñ metā’ı ise pāzārda bellü olur.
529- Her aşa nohud qatılmaz imiş.
530- Her qafādan ise biñ dürlü şadā gelür.
531- Her kişinüñ bir derdi var, degirmencinüñ şu...
532- Hiç yokdan ise zamānede torlaқ yegdür.
533- Her kişinüñ sözüne qulaқ aşma!
534- Her qavaraya bıyık tıtma!
535- Her qoros kendü b.qlığında öter.
536- Her gün tavuқ olmadan, bir gün qoros [olmaқ] yegdür.
537- Her meşede bir arslan yaturmuş.
538- Her qanğı taşı qaldırırsan, altında çıkar.
539- Hem şuçlısın, hem güçlisin...
540- Hem g.t istersin, hem tükürük...
541- Hem iqrār zamānede, hem virmek olmaz.
542- Her zamān qumār olmaz.
543- Her bacanuñ āteşi içerüsinden tıtuşur.
544- Her şey’in cehlinden ‘ilmi yegdür.
545- Her şey’in şabrında (?) bir hikmet vardur.

DİZİN

- Aç ayu oynamaz. (1)
Açık başa destür yoқ. (2)
Açık boğaz aç qalmaz. (3)
Açlıqdan ölmekden ise, qul olup şatılmaқ yegdür. (5)
Adam doğdığı yeri istemez, doyduğı yeri ister. (10)
Adam oğlanı çig süd emmişdür. (18)

- Adam ol; iş başar! (19)
Adamın adı çıkmadan g.ti çıkmak yegdür. (17)
Adamın bir başı var, biñ dili vardur. (9)
Âdem oğlanınıñ eti yenmez, derisi giyilmez. (20)
Adı büyük, g.ti kovuq. (16)
Adı var, kendi yok. (14)
“Adımız or.spî, fercimiz zeker görmez...” (15)
Adımız toqzuza çıqđı, sekize inmez. (11)
Âfer’in ol cerrāra kim cerr eyleye cerrārdan!.. (86)
Ağac ne deñlü uzasa, göge irişmez. (89)
Ağır başınca, yūñü l kalker. (83)
Ağlamağla yār ele girmez. (85)
Ağlamayana meme virmezler. (80)
Ağzı egri -y-i eñsesinden bilirüz. (84)
Âh, yerde qalmaz. (201)
“Âh” demek kolay, düşmān işidüp “oh” dimeye... (207)
Ağmak dostdan, ‘akıllı düşmān yegdür. (6)
Ağmak oldur ki, bir düşdigi kıyuya gene düşe. (7)
Ağşāmuñ hayrından şabāhuñ şerri yegdür. (8)
Aq aqça kara gün içündür. (87)
Aq esbāb tiz kirlenür. (90)
Aq g.t, kara g.t geçid başında belli olur. (99)
Aq g.ti ve aq aqçayı karındaşına inanma! (97)
“Aqça cāndandır” dirler. (88)
Aqçañ var ise, karnuñı aç tıtma! (95)
Aqçası ağ olanuñ bakma yüzi qarasına... (101)
Aqçasız hamāma giren, derler de çıkar... (100)
“Aqçaya kıyan, cāna kıyar” dirler. (92)
Aqçayı viren çalar düdügi. (96)
Aqçayı yolda bulursañ, şay. (98)
Aqı karadan seçmek gerekdür. (91)
“Aqıñ adı var, qaranuñ dadı var” dimişler. (93)
Al gididen, vir gidıye... (115)
Al, pişmān ol; şatma, pişmān olma! (112)
“Alçaq dīvāra herkes başar, çıkar” dirler. (113)
Alçaq eşege kim olsa biner. (114)
Aldıguñ ābdest, ürkütdüguñ kurbāğaya degmez. (202)
Aldın mı imāmıñ yuduğın?! (193)
Âlet işler, el ögünür. (121)
Altunun eyüsin şarrāf bilür. (124)
A. buldın, kılm şorarsın... (132)
“Ana haqqı, Tañrı haqqı” dirler. (135)
Anasına danışan yigid ölmez. (olmaz? 134)
Anasını gör, kızını al; kenārını gör, bezini al... (123)
Añladaşa göre virirler fetvāyı... (107)

- Arık etiñ çorbası taşsız olur. (33)
Āsiyāb-ı devleti bir hār da olsa döndürür. (94)
Aşl azmaz, merd-i kāmilden hātā gelmez. (81)
Aş bişürenüñ, iş başaranuñdur. (70)
Aş dadı-y-ıla, tuz oranı-y-ıladur. (71)
“Āteş ile penbenüñ oyunu olmaz” dirler. (164)
Ayağa “bir bir nerdübāna çıkar” dirler. (214)
Ayağı sürçene kimse şāhib olmaz. (155)
Ayağı-y-ıla gelene ölüm yokdur. (230)
Ayunuñ otuz iki deyişi var; cümlesi ahlāt üzerine... (229)
Az tama‘ çok ziyān [getürür]. (41)
Az viren cāndan virir. (47)
Azacuk aşım, ğavġāsız başım... (44)
“Azacuk kande gider?” “Çoġı getürmeye” dimişler. (43)
Azı bilmeyen çoġı bilmez. (46)
Babamuñ ölecegin bileydüm, şatar helvāya virirdüm. (271)
Baban da olursa, hāķķı söyle. (268)
Bal tutan parmaġın yalar. (264)
“Bal, bal” dimeg-ile aġız tatlı olmaz. (266)
Balık başdan koķar. (262)
Başmaġısız tahta -y-ı yel alır. (265)
Baş gidince, ayak pāydār olmaz. (270)
Baş yarılır bōrk içinde; kol kırılır bōrk içinde... (272)
Başa yazılan gelür. (294)
Başdan murād, beyindür. (261)
Başına gelen paşmaķçıdur. (263)
Bāz bāz ile, káz káz-ıla, kel tavuķ kel ġoros-ıla... (274)
Begden gelen begdür. (293)
Beglerüñ nazān ķımyādur. (290)
Beglig çeşmeden şü içme! (288)
Beglik māl, şuya batmaz. (289)
Ben çeker, çıkardum kusaġıma; oşırılır iz (?) t..aġıma. (295)
Beş parmaķ bir midür? (284)
Biñ işci, bir başcı. (318)
“Biñ serçeden bir börek olmaz” dirler. (317)
Bir dost, bir post... (278)
Bir koyundan iki deri üzilmez. (280)
Bir s.kilen, bir de dōkilen müfte gider. (275)
Bir sırça [serçe?] çalıya şıġınur. (281)
Bir sürçen atuñ başın kesmezler. (276)
Biri bilmeyen, biñi bilmez. (279)
Birinüñ ķarnına dōġmuşler, “Var [Vay] arķam!..” dimiş. (282)
Bişmiş aşı sovuķ şü ķonmaz. (285)
Bitli baķlanuñ kōr alıcısı olur. (277)
Bitmez iş olmaz. (269)

- Biz de eve geldik, yağmur diñdi. (283)
Boğaz tokuz boğumdur. (302)
Boğazuñ ucından b.klı kuyuya düşersiñ. (310)
“B.k yemek mi‘deye bağıldur” dirler. (304)
Borçlı ölmez, beñzi şararr. (300)
Borıda peşrev olmaz. (303)
“Bostāncıya tarhūn mı şatarsın?” dirler. (309)
Boş ite menzil yokdur. (298)
Boş küpe o.urırsın. (299)
Boş torba ile at tutulmaz. (296)
Boyacı küpi degül ki baıram, çıkaram... (297)
Boyuña göre kaz kuyuyu!.. (306)
Börek pişince, merdāne ile eglen! (308)
Böyle eyyām-ı ğamuñ böyle olur nev-rūzı. (312)
Böyle kuşuñ böyle kuyruğı olur. (311)
Bu gün baña ise, yarın sañadur... (291)
“Bu gün de berve (?), yarın da berve” (?) dirler. (313)
Bu günki kazdan yarınki tavuğ yegdür. (292)
“Bu şavruşa ğarmān yetişmez” dirler. (315)
Budı şıkmağ ile a. dar olmaz. (301)
Buğday döner döner degirmene gelür. (287)
Bulınmayan ugn, begden doğn... (314)
Burun ararken, kulağdan çıkdum. (307)
Burun yüzden düşmez. (305)
Büyük başın büyük ağnsı olur. (267)
Cān boğazdan geçer. (339)
Cān cānñ ğardaşıdır. (348)
Cān virmeyince, cānān ele girmez. (335)
Cānı acıyan eşek, atdan yügrük olur. (336)
Cāriye ğullan ğadını bulunca!.. (340)
Cebinde yılan bulmuş Mağribīye döndi... (343)
Cehennemden ateş alup da ne yirde yağarsın? (365)
Cehenneme bir manğır... (364)
Cevheri yine şarrāf bilür. (354)
Cin tutaana bir nüşha yeter. (366)
“Cömerd ile nekesiñ ğarcı birdür” dimişler. (356)
Çalıcak zurnasını, çıkdı cebinden Ĵaragöz... (338)
Çalma ‘Arab zurnayı, öğredirsın tūrnayı... (337)
Çapağın alurken, gözin çıkarır. (341)
Çatal ğazık yere geçmez. (344)
Çerāğ dibi ğarañlık olur. (347)
Çıbuğ yaş iken egilür. (345)
Çıkmadığ cānda ümīd vardır. (346)
Çıra çıradan tūtuşur. (350)
Çi[g] yemedim ki ğarnım ağnsın... (349)

- Çil a.uñ g.te zararı yok... (342)
Çingâne çalar, Kürd oynar... Ben böyle düğün görmedim! (351)
Çoban armağanı, çam şakızıdır. (357)
Çobanı olmayan koyunu kurd yir. (363)
Çobanuñ göñli olunca, tekeden süd çıkarır. (360)
Çok nâz ‘aşık uşandırır. (358)
Çokluğa dan saçılmaz. (362)
Çokluk b.kluk. (359)
Çömlek çömlege “g.tüñ karadır” demiş. (355)
Çömlek yuvalandı, kapağın buldı. (353)
Çürük g.t ile “şağ ç.k olayım” dirsin... (361)
Da‘vâsını bilmeyene şâhid olma! (409)
Degirmeni şatmış, çakıldığın boğazına aşmış. (410)
Degnek cennetden çıkmışdır. (455)
Deli alacayı sever. (414)
Deliden al toğın haber! (416)
Delikli boncuğ yerde kalmaz. (413)
Deliye bāğ n’eyler, eşeğe dāğ n’eyler? (419)
Deliye her gün bayram... (415)
Deliye taş aındırma. (423)
Deliyi ne s., ne s..il. (422)
Demir leblebidür nisvân. (428)
Demirci dükkânına varsan, kara bulaşır. (427)
Demiri demir ile yararlar. (424)
Demür, oda girmeyince, yumuşamaz. (425)
Demür tavında yaraşur. (426)
Densiziñ haqqından imânsuz gelür. (433)
Derinde semiz olan koyun, yine deride (?) arklar. (404)
Deryâ temevvüc itmege lâbüd hevâ gerek. (406)
Deve çökince yer bulur. (440)
Deve dişi buğday mı şatduñ? (451)
Deve ne kadar za‘if ise, yüki çok götürür. (437)
Deve, deve yerine çöker. (439)
Deveden büyük fil var. (436)
Deveye baytar gelür gibi gelür. (412)
Deveye diken, ‘Osmanlı s.ken” demişler. (447)
“Deveye şan‘atın nedür?” “Kazzâzlıkdur” demiş. (441)
Deve-y-i gördün mi? Küçüğünü bile... (450)
Devlet kazâ yanındadır. (434, 459)
Devletlinüñ elinde serçe bülbül olur, fuçarânuñ elinde bülbül
karğa... (448)
Devletlinüñ kulu olmak, fakirüñ oğlı olmadan yegdür. (445)
Devletliye dokun, geç; fuçarâdan şakın, geç!..(454)
Devletliye tağ üsti bāğ. (435)
Dışı kalaylı, içi avaylı (?)... (456)

- Dibsiz kile, boş enbār. (405)
Dikenden gül çıkar, gülden diken... (411)
Dil dilden ağlamaz. (418)
Dil esen, baş esen... (421)
Dileğin andan dile ki kâdrin bile. (417)
Dilün kemügi yok, hemân söyle... (420)
Dinime daħl iden bâri Müselmân olsa... (458)
Dīvānī [Dīvāne]-rā kalem nist. (457)
Dīvāra taş ursan, yine saña dokunur. (453)
Dīvāruñ kulağı var. (452)
Dolu bardağ, şu almaz. (449)
Dost başa bakar, düşmân ayağa... (442)
Dost dost, mu‘āmele dürüst... (438)
Dost ile ye iç, alış veriş itme! (444)
Dostuñ önünden geç, düşmānuñ ardından geç! (443)
Dügün evin bilmez, çanağ taşur. (446)
Dünyā bir kıyruklı yılduzdur; eşk olsun yiyebilene!.. (430)
Dünyā küfr ile yıkılmaz; zulm ile yıkılır. (431)
Dünyā, tama‘ dünyāsıdır. (429)
Dünyānuñ bolluğın n’eyleyim; papucum dardır... (432)
Düşmenün kırınca ise, merdāne bil! (408)
Düşmenüñ ölüsi-y-ile söyleş, dirisi-y-ile söyleşme! (407)
Ecel geldi [cihāne], baş ağnsı bahāne... (4)
Edeb imāndandır. *el-Hayā’ü mine’l-īmān*. (21)
“Edebi kimden öğrendin?” “Edebsizden” demiş. (12)
Edebsizden ‘ırzuñı şatun al! (22)
Eger acı, eger taħlı, yine kendi kıyruğın yağıdır... (110)
Eger dilden gelen elden geleydi, gedālar cümlesi sulţān olurdu. (13)
Egri oturalum, toğn söyleşelüm... (103)
Ekābirde söz bir olur. (102)
“Ekābire doğun geç” dirler. (108)
Ekābire tayanmağ, şamana kazık kaçma gibidür. (106)
Eksik olmaz taş başınuñ tumanı. (111)
“El arkaşı yerde” demişler. (128)
El aţna binen fız iner. (215)
El benüm, etek senüñ... (120)
Elçiye zevāl yokdur. (109)
Elde ‘ādet, bizde bid‘at... (252)
Elden gelen, öğün olmaz. (233)
Elde olan serçe, uçan şāhinden yegdür. (118)
Elde olan tavuğ, yarınki kazdan yegdür. (117)
Elde piyāz, gönülde niyāz... (130)
Elde söz çoğ olur. (211)
El elden üstündür ‘arşa çıkınca... (127)
El eli-y-ile yılan tutilmaz... (116)

- El, eli yur; el de yüzi yur. (126)
El elüñ āyīnesidür. (234)
El için ağlayan, gözsüz kalur. (257)
El için kazdığın kuyuyu boyunca kaz!.. (213)
Eli geç üstâddan, çâpük şâgird yegdür. (122)
El ile gelen düğün bayram... (139)
Elin atdığı taş ırak gider. (140)
Elinden geleni ardına koma! (125)
Elinüñ kiri, yüzünün karası... (129)
“Elün köpegi ele ürür; bizüm köpegimiz bize ürür” dirler. (254)
Eli yufka olanun kuşağı kırılır. (119)
El yanında eşegin kuyruğunu kesme; kimi “uzun”, kimi “kısa”
dirler. (239)
El yumruğun yemeyen, kendi yumruğun Bozlaşan armudu şanur. (248)
Engelden döngel yenmez. (136)
Er dayıya beñzer, it ataya... (25)
Erden kerâmet görmeyince, “ey va’llâh” dinmez. (37)
Erenler hâzıra kılmış du’âyı. (39)
Erenler öyünü üçe dekdür. (38)
Erenlerün şağı şolı olmaz. (36)
Er erkek, ‘avrat ‘avrat gerekdür. (28)
Er ikrârından, hayvân yularından [yedilir]. (31)
Erkek eşegi yılda bir kere s.kmek gerekdür. (42)
Erkek eşegün ağırmazı olmaz. (40)
Erkek eşek köduğına bakar gibi bakar. (27)
Erkek oğlan dur bilmez. (35)
Er kişinün etmegi er kursorunda kalmaz. (24)
Er kişinün kadrin yine er bilür. (23)
Er, laķabıyla añılır. (26)
Erlik ondur, tokuzı hiledür. (34)
Er ol; baş yar! (29)
Er olana bir söz yeter. (30)
Er ölür adı kalur, at ölür meydânı. (32)
Erte kalan belâdan korkma! (253)
Eski dost düşman olmaz. (52)
Eski hamâm, eski taş... (53)
Eski sökük dikiş tütmez. (51)
Eski şehre yeñi ‘âdet olmaz. (49)
Eski varlık varlıkdur, yeñi varlık h ârlıkdur. (45)
Eski, tam başında yaraşur. (48)
Eşege çul ursan, yine eşekdür. (62)
Eşege güci yetmez de semerin döger. (65)
Eşege “Ne katı yorğalarsın?!” demişler. Eşek demiş ki: “Orasın bir
ben, bir de biz bilür...” (63)
Eşege yular urmağ-ıla katır olmaz. (66)

- Eşegi düğüne da'vet itmişler... “Ya şuyı, ya odunı eksük olmak gerek” demiş... (79)
Eşegi evvel bağla da sonra Tañrı'ya emānet eyle! (61)
Eşeginden çulı yegdür. (60)
Eşegi s.ken o.uruğuna katlanur. (73)
Eşegüñ başı at pazārında şonılmaz. (64)
Eşegüñ semeri kendüye yük degül. (77)
Eşek bilmediği otı yedikde başı ağırır. (72)
Eşek de Ka'be-i Şerīf'e varır, lākin hācı olmaz. (69)
Eşek karbuз kabuğundan hāz eyledi. (75)
Eşek kocamağ -ıla tavla başı olmaz. (74)
Eşek kuyruğı gibi ne artar, ne eksilür... (67)
Eşek ne bilür zāğferānı, şamanlıkdur seyrānı... (59)
Eşek s.kine kelebek kōnmişa dönmiş. (68)
Eşek zāğferān çi bāşed? (76)
Eşine beñzemeyen uğurluğdur. (57)
Ev đanası öküz olmaz. (166)
Ev de bizüm, kul da bizüm... (169)
Evdeki hesāb pāzāra uymaz. (168)
“Evin yapılmış, ‘avretin s.kilmiş...” demişler. (165)
Evvel ta'ām, sonra kelām... (149)
Eyi günüñ dostı çoğ olur. (212)
Eylüğe eylük olsa, kara öküze bıçak olmazdı. (227)
Eylüğe kemlik olagelmişdür. (228)
Eziyet adama “Anamı s.kdim” didirir. (55)
Hağ doğrudur. (377)
Hağ incelür, üzülmez. (375)
Hākime yalınuz giden, şağalını şığayarak çıkar. (367)
Hağk' uñ yakdığı çerāğ sönmez. (376)
Hağ söz, acı gelür. (378)
Haleb onda ise, arşun bundadır. (372)
Halkuñ ağızı fāldür. (397)
Halkuñ nazarı, yigidi kabre kor; deveyi çömlege... (398)
Hamāma giren derler. (387)
Hamāmda kurnaya, düğünde zurnaya... (379)
Handa çok luğ, anda b.kluğ... (391)
Harām-zādeye kendi belāsı yeter. (368)
Harmān soñı dervişlerüñdür. (385)
Haşmuñ karınca ise, merdāne bil! (395)
Hasta, bardağa şarılır gibi şarılırsın. (393)
Hastanuñ begi, paşası olmaz. (390)
“Hastanuñ oñmadığıñ neden bilürsin? Döşegi kor da yaşığa ş.çar” dirler. (394)
Hastaya döşek mi şorarsın? (389)
Hastaya şormışlar: “Erişte çorbası yer misin?” Dimiş ki: “Ya neye

- hasta oldum?!” (388)
Hasta, yine hasta hālinden bilür. (396)
Hayır şan eşine; hayır gelsün başuña! (403)
“Hayır yalan olmaz, yañlış olur” dirler. (402)
Hem g.. istersin, hem tükürük... (540)
Hem ikrār zamānede, hem virmek olmaz. (541)
Hem şuçlısın, hem güçlisisin... (539)
Her ağacun bir meyvesi, her meyvenün bir lezzeti var. (526)
Her aşa nohud katılmaz imiş. (529)
Her bacanın ateşi içerüsinden tutuşur. (543)
Her gice[yi] Kadir bil; her gördüğün Hıdır bil! (527)
Her gördüğün egri ağacı yay mı şanursın? (525)
Her gün tavuk olmadan, bir gün horos [olmak] yegdür. (536)
Her horos kendü b.klığında öter. (535)
Her iş sâ‘ati geldikde, zamān-y-ıla olur. (522)
Her kafadan ise biñ dürlü şadā gelür. (530)
Her kanğı taşı kaldırırsan, altında çıkar. (538)
Her kavaraya bıyık tutma! (534)
Her kemālün bir zevāli, her zevālün bir kemāli... (521)
Her kişinün bir derdi var, degirmencinün şu... (531)
Her kişinün metā‘ı ise pāzārda bellü olur. (528)
Her kişinün sözüne kulağ aşma. (533)
Her meşede bir arslan yaturmuş. (537)
Her şakaldan bir kıl alanı ise her kıldan alır... (524)
Her şey’in cehlinden ‘ilmi yegdür. (544)
Her şey’in şabrında (?) bir hikmet vardur. (545)
Her zamān humār olmaz. (542)
Her ziyān bir fend, ne ziyānı dükenür, ne fend...(523)
Hesābını bilmeyen adamun koyunını gütme! (371)
Hırsız ol, inşāfı elden koma! (381)
Hırsız yataksız olmaz. (383)
Hırsıza beglerün borcu var. (386)
Hırsıza yemin düşmiş; evine müjdecı göndermiş. (384)
“Hırsızlık māl, şahibine hayır itmez” dirler. (176)
Hıyār akçesiyle gelen eşegin ölümü, şudandur. (392)
Hiç yokdan ise zamānede torlağ yegdür. (532)
Hikmeti Loqmān’dan şor! (374)
Hile ile iş gören, miñnet ile cān virir. (380)
Hoca[yı] tenesir bilür, zügürt mi ganī mi? (400)
Horosın toğrusı, kendi boqlığında öter. (382)
Hüyün bilmedigin kaırın ardına geçme... (401)
Hünkārun ardından söz söylerler. (399)
Hürmet iki başlı olur. (373)
“İşlanmuşuñ yağmurdan bāki yokdur” demişler. (82)
İşmarlamak ile hac kabül olmaz. (78)

- İşığı tekyede, hâcırı Mekke’de gör! (58)
İçdüm üzüm şuyını, dökdüm yüzüm şuyını... (225)
İçi beni yakar, dışı seni yakar. (250)
İden bulur, inleyen ölür. (236)
İgne yimiş it gibi yutkunur. (105)
İki arslan bir posta olmaz. (198)
İki cānbāz bir ipde oynamaz. (255)
İki çıplak bir hamāmda yaraşur. (235)
İki deliye bir uşlu [komışlar]... (247)
“İki diñle, bir söyle” dirler. (141)
İki el, bir baş içündür. (232)
İki fındık bir cevizüñ dengidür. (256)
İki gönül bir olunca, şamanlık seyrān olur. (259)
İki kanad bir kuyruk, o da başına buyruk... (258)
İki karbuz bir koltuğa şıgmaz. (208)
İki kedi, bir ašlana besdür. (231)
İlk uran oğçıdur; soñra uran b.kıdır. (242)
İmām evine baklava gitmiş; saña ne? (133)
İmām o.urınca cemā‘at ş.çar. (131)
İnanma dostına, şaman doldurur postına. (204)
İnişin yokuš kardaşıdır. (251)
İnsān aħmaķı şātır, hayvān aħmaķı katr... (144)
İnsān alacası içinde, hayvān dilindedür. (143)
İnsān beşer, kul şaşar. (137)
İnsān kulağından, hayvān boğazından... (138)
İnsān söyleşerek, hayvān kokaşarak... (142)
İpi ile kuşağı, s.i ile t.şağı... (243)
İsteyen Mevlā’yı bulur. (54)
İsteyenüñ bir yüzi, virmeyenüñ iki yüzi karadur. (56)
İş başaranuñdur. (210)
İş bitüren aqçadur; semā‘ı çeviren ökçedür. (209)
İşden artmaz, dişden artar. (249)
İşin uşluya danışmaķ uşlulıķdur. (226)
İşin yoķsa, şāhid ol; borcuñ yoķsa, kefil ol!.. (260)
İşkilli bāzār, mi‘deyi bozar. (240)
İşte eşek, işte nerdübān... (246)
İt ağzın kemik tıtar. (216)
İt b.kı keferete yaradı; o da bulunmaz... (222)
İt b.k yemeg-ile deñiz murdār olmaz. (237)
İt dişi, toñuz derisi derisi[ne münāsibdür]. (218)
İt gibi kazan; big gibi ye. (217)
İt ite buyurdu, it de kuyruğına... (245)
İt iti tanur. (224)
İt kemikten kaçmaz... (219)
İt s.kinden ilik ummaķ, çingāneden çelik ummaķ... (352)

- İt ürür, kârbân geçer. (220)
İti öldürene sürüdürler. (223)
İtin ölümü gelince, mescid dīvârına siñer. (244)
İtün aksağı, tavşanı görinceyedir. (241)
İtün boynına altun halka ge çürseñ, gene itdür... (221)
İvmek ile menzil alınmaz. (238)
İyi gelürse ikimize, gelmezse s.kimize... (203)
Kedi b.kı ise [işe] yaradı; o da ş.çdı, gömeğodı!.. (518)
Keskin sirke kabına zarar [zarar] ider. (519)
Korkusuz baş, terkide yaraşur. (370)
Köpekler ana olmasun! (104)
Ne dağda dağım [bâğım] var, ne çaķalla da‘vâm var... (520)
Ocaķ egri ise, duĥanı doĥndur. (157)
Oĥlan aĥlamayınca, meme virmezler. (175)
Oĥlana refiķ olma; yüki düşerse, aĥlar; yükin düşerse, güler... (148)
Oĥlanı bir işe gönder ve ardınca var. (146)
O g.t sende var iken, çok don gömersin... (205)
Oñacaķ oĥlan b.ķundan bellüdür... (196)
Oñma, gitme; ĥapumdan gitme... (197)
Oñmayan gidinüñ bir derdi vardır... (199)
O.osbi-y-i şüret şatar. (187)
O.urma, ş.çma ĥarâci geldi. (181)
“O.uruķ ile boya boyanmaz” dirler. (184)
O.ururum diyen g.t bir gün ş.çar. (174)
O[.o]sbunuñ gözi yaşlı olur. (194)
Ortaķlık inekden yalnız buzadı yegdür. (189)
Oynaş a. b.ķlar; kirâci dam b.klar. (162)
Oynayamayan gelin “yerüm dar” dirmiş. (171)
Öksüz oĥlan göbegin kendi keser. (178)
Öksüz öldi, çift bozıldı... (159)
Öküzü öldi, ĥanı şındı. (179)
Öldiĥi yetişmez de ĥoz ağacından tábüt ister... (161)
Ölenin dostu olmaz. (153)
Ölme eşeĥüm ölme yonca bitince... (170)
“Ölmüş Ķanber âzâd eyledik” dimişler. (191)
Ölmüş ardı sıra ölmüş yoķdur. (206)
Ölmüş eşek arar na‘lin sökmege... (190)
Ölü bizüm oldıĥı-y-içün rahmet oķuruz... (151)
Ölünün s.ki ol aĥlayanunñ büzüĥine [olsun!]. (195)
Ölünün vaşisi, dirinün vekili olma! (156)
Ölüyi çok yuyınca, o.urĥan olur. (183)
Öniñ şaymayan, soñra zaĥmet çeker. (145)
Pabuç eskidikçe tama atarlar. (273)
Peşkeş atunñ dişine baķılmaz. (286)
Püzeveng olmaĥa vecâhet gerekdür. (316)

- Raķīb ölsün de isterse Cennet'e girsün, isterse Cehennem'e!.. (460)
Refiksiz yire gitme, yolda alır sun. (461)
Saña alk didikleri yerde oturma... (497)
Saña alursa, oğluna almasun!.. (498)
Saña taş atana sen etmek at! (476)
Semā'a giren dervişin büzüği timürden gerek. (499)
Sen ağa, ben ağa, öküzleri kim şağa?! (484)
"Sen bilürsin" didikde, degirmanda ğavġā olmaz. (502)
Sen çemrenince, el ş.çar, urtulur. (504)
Sen köpek olalı bir av avladuñ!.. (480)
Seni ağladan yanına var; güldüren yanına varma! (503)
Seni ağlatan, bir gün güldürür. (500)
Seni kendi ħāline osalar, ağı yirine oturursın... (483)
Sen zort, ben zort, öküze kim virsün ot?! (505)
Serçeden oran daru ekmez. (473)
Serçeye çıbuk beredür. (472)
Ser virmek olur, sırrı 'ıyān itmek olmaz. (474)
Sevenüñ ulıyuz, sevmeyenüñ sulānı... (486)
Seyl gider, um alır... (491)
Sırcı [Seyirci?] ziyān eylemez. (490)
S.k, çehreye bakar, alkar. (495)
S.ki büyük ise, artısı öġünsün; mālı çok ise b.ı öġünsün!.. (475)
S.ki ıķıķ gibi siñ siñ gezersin... (493)
S.kilmedik g.t, yonılmadıķ ağaca beñzer. (501)
S.kine uyan, g.tde alır. (496)
S.kiş arasına şoķuş olma! (492)
S.kişi gizli idersen, āşikāre doğurur[sun]... (489)
S.k, t.şāđa dimiş ki: "Hele ben girecek yer bulayım da şoñra sen gir!.." (494)
Siñek murdār degül, mi'de bulandırır. (477)
Sipāhıye şağ söz, çürük timārdan yegdür. (471)
Söyler iseñ söz olur; söylemesen derd... (487)
Söyleyeni o, söyledene baķ! (482)
Söz ölüm getürmez. (488)
Söz sözi açar. (481)
Söz var ki, iş bitürür; söz var, iş yitürür... (485)
Sözi bişür de söyle! (478)
Sözi virenden alan uşlı gerekdür. (479)
Şalgamuñ şıķından seyre gi yegdür. (512)
Şaşġın ördek [gibi] g.tinden talarısın... (506)
Şeñ'at, ħırsızuñ ormanıdır. (511)
Şeñ'at kesdiği parmaķ acımaz. (507)
Şeñ'atdan taş oparan, yerine baş virir. (510)
Şeñ'atı ħor gören, ħor olur. (509)
Şeytān 'azābda gerekdür. (517)

- Şikāyetcūñ kādī ise, yarıcūñ Allah ola!.. (514)
Şirket olan inekden, başka buzağı yegdür. (508)
Şöhret āfetdür. (516)
Şöyle eyle ki yalanı, ne şiş yansın, ne kebab... (515)
Şöylece söyle yalanı, inanıksın kalam. (513)
Tañrı kılta virdigin girüye almaz. (322)
Tekye-y-i bekleyen içer çorbayı. (321)
Temāşā çok, aqça yok... (327)
Tenbel adamñ dili, eşek s..inden uzun olur. (369)
Terziye göc iğnesi başında. (320)
Tırhallı, bir hāl... (319)
Tilki tilkiliyini bildirince, post elden gider. (325)
Tilkinün baqır ş.çduğı yerdür. (326)
Tilkinün gezüp gezüp gidecegi kürkci dükkān!... (323)
Tilkinün pazārda ne işi var? (324)
Tiz binen, tiz iner. (333)
Toq, ac hālinden bilmez. (331)
Toqı işletme; acı debretme! (332)
Tükürsem, yüzümdür; çıkarsam, gözümdür... (334)
Türk aşı ödüncdür. (328)
Türk ne bilür bayramı, lırk lırk içer ayranı. (330)
Türke beglik virmişler; evvel babasını öldürmiş... (329)
Ucuz kirā, münāsib yoldaş... (188)
Ucuz lahmün çorbası tatsız olur. (160)
“Ucuz şatan, tiz şatar” dimişler. (147)
Uğn ol, inşāfi elden koma!.. (172)
“Uğndan uğnya hāl...” dimişler. (182)
Uğn ola göc begi! Seyrān bunuñ soñındadır... (192)
Ulular sözün dinlemeyen, uluyaqalur. (150)
“Ummadığın taş, baş yarar” dimişler. (180)
Unsuz evin hamunn çıkarur. (152)
Uşaqdan al haberi!.. (186)
Uvaqdur, ammā bahālicadır... (185)
Uyur yılanuñ kuyruğına başma! (167)
Uyuz itin kulaq ta.ağı... (173)
Uzun gecenün belāsını hastelerden şor!.. (158)
Ügey ana, ocağa yana!.. (154)
Üstād [bed-du‘āsın almış?] olanlar oñmaz. (50)
Üşenenün oğlu, kıızı olmaz. (177)
Üze üze kuyruğına geldik şabr ile. (163)
Üzümin ye; bağın şorma!.. (200)
Zamāne saña uymadı, sen zamāna uy! (462)
Zamānsuz kuş uçmaz. (468)
Zebün s.kici olma! (465)
Zebūna kıyma, kaçanı koma!.. (466)

Zerin eyüsini mihenk bilür. (469)
Zeyt yağ gibi üste çıkar. (470)
Zırva te'vîl götürmez. (464)
Zift olsun, müft olsun!.. (467)
Zor oyunu bozar. (463)

Küçük Sözlük

(Bu küçük sözlükte, bazı okuyucular tarafından bilinmeyeceği tahmin edilen Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerin metindeki manaları verilmiştir).

acûze: Çok yaşlı ve düşkün kadın.

ag: Ak, beyaz.

agırmak: Anırmak.

ahvâl: Haller, işler.

anda: Orada.

arık: Zayıf.

arıklamak: Zayıflamak.

âsiyâb: Değirmen.

âyîne: Ayna, gözgü.

bâk: Korku.

baskı: Çivi.

bere: Yara.

bes: Yeter, kâfi.

bid'at: İslâm dininde Hz. Peygamber'den sonra, dinin özüne ve sözüne aykırı olarak ortaya çıkarılan şey (icat, inanç, pratik ve ritüel).

biz: Yük hayvanlarını sürmek için kullanılan ucu sivri demirli değnek.

borı: Nefesle çalınan perdesiz çalgı aleti.

bunda: Burada.

büzük: Dübür.

çakıldak: Öğütülen buğdayın taşlar arasında bittiğini bildiren ve değirmen taşına çarparak çak çak sesi çıkaran cihaz.

cânbâz: Cambaz.

cehl: Bilgisizlik.

cerrâr: Arsız dilenci.

çâpük: Çabuk, çevik.

çarta çekmek: Yellenmek.

çemrenince: Kolu, paçayı, eteği kıvrıp sıvayınca kadar.

çerâg: Çıra.

çibuk: Çubuk, uzun değnek, düz dal.

dad: Tat.

dâg: Kızgın demirle vurulan damga, alâmet.

dahl etmek: Karışmak, müdahale etmek.

darı: Darı.

debretmek: Hareket ettirmek.

dek: Kadar, değin.

denlü: denli, kadar.

derlemek: Terlemek.

destûr: İzin, müsaade.

deyiş: Söz, ezgi.

dîvâr: Duvar.

döngel: Muşmula.

duhân: Duman.

ekâbir: Büyükler.

enbâr: Ambar.

esbâb: “Elbise” manasındaki Arapça “esvâb” kelimesinin halk dilinde aldığı şekil.

esen: Salim.

etmek: Ekmek.

eytmek: Demek, söylemek.

eylük: İyilik.

eyyâm: Günler.

fend: Hile.

ferc: Kadının ve dişi hayvanın tenasül aleti, dişilik organı.

fukarâ: Fakirler, yoksul. (Arapça aslında çokluk olduğu hâlde Türkçede teklikmiş gibi de kullanılır).

ganî: Zengin.

gedâ: Dilenci, fakir, yoksul.

gidî: Kaltaban, peze....

handâ: Nerede.

har: Eşek.

hârlık: Horluk, hakirlik, itibarsızlık.

humâr: İçkiden sonraki baş ağrısı ve sersemlik.

ışık: Bektaşilik, Hurufilik gibi yollara mensup derviş.
ıyân etmek: Belli etmek, açığa çıkarmak, göstermek.
ikrâr: İtiraf, diliyle söylemek.
istemek: Aramak.
işkilli: Şüpheli.
işletmek: Çalıştırmak.
ivmek: Acele etmek.
kādî: Kadı, hâkim.
kadr: Derece, değer.
kanda: Nerede, Nereye?
kangı: Hangi.
kani: Kağrı.
karındaş: Kardeş.
kârbân: Kervan.
kavara: O. uruk.
keffâret: Günahları örten. Bir günahı affettirmek için verilen sadaka veya tutulan oruç.
kemlik: Kötülük.
kimya: Çeşitli madenleri altına çevirme bilgisi.
koduk: Sıpa.
koz: Ceviz.
lâbüd: Elbette, mutlaka.
lahm: Et.
leng: Aksak, topal.
mağribî: Afrika'nın batı tarafındaki ülkelerden olan.
mankır: Para, akça.
menzil: Konak, mesken, hane.
merdâne: Mertçe, mert gibi.
meşe: (Farsça bişe'den) Orman.
metâ: Mal, faydalanılacak şey.
mîrî: Beğlik, devlete ait.
murdâr: Pis, kirli.
nekes: Cimri, hasis, bahil.
nerdübân: Merdiven.
nev-rûz: Yeni gün, baharın ilk günü.
nisvân: Kadınlar.
nüşa: Dua yazılı kâğıt, muska. (Muska, "nüsha" kelimesinin halk dilinde bozulmuş şeklidir).
od: Ateş.
onda: Orada.
onmak: İyileşmek, düzelmek.
oran: Ölçü, nisbet, miktar, derece.

öğredmek: Alıştırmak.
paşmakçı: Ayakkabıcı.
pâydar: Sabit, sağlam, dayanıklı, temelli.
penbe: Pamuk.
peşkeş: Hediye, armağan.
peşrev: Musikide bir makamın başlangıcı.
piyâz: Soğan.
refik: Arkadaş, yoldaş.
sag: Sağlam, doğru, halis.
ser: Baş.
seyl: Sel.
seyran: Seyir, temaşa.
sıgamak: Sıvazlamak.
sınmak: Kırılmak, bozulmak.
siñ siñ: Sine sine, saklana saklana.
siymek: İşemek, bevletmek.
şâtır: Şen, neşeli, vaktiyle büyük kişilerin atları yanında yürüyerek giden uşak.
taâm: Yemek.
tag: Dağ.
tama': Tamah, açgözlülük.
tarhun: Kökü iyi kokan bir cins nebat.
taşra: Dışarı.
tatlık eylemek: Boşamak.
temevvüc: Dalgalanmak.
tîmâr: Tımar, bir hastaya veya hayvana bakma.
tîz: Çabuk, tez.
togrı: Doğru.
toñuz: Domuz.
torlak: Küçük bir kuş.
türk: Köylü.
ugrı: Hırsız.
ugurluk: Hırsızlık.
urmag: Vurmak.
uslu: Akıllı.
uşak: Çocuk, küçük.
uvak: Ufak, küçük.
ügey: Üvey.
üzmek: Yüzmek, hayvanın derisini soymak.
üzülmek: Kopmak, kırılmak.
vecâhet: Güzel yüzlülük, gösterişlilik, güler yüz, itibar, onur.
yarıcı: Yardımcı.

yeg: İyi.

yorgalamak: Rahvan yürümek.

yumak: Yıkamak.

yügrük: Yürük, hızlı giden.

yüñül: Hafif.

zebûn: Düşkün, âciz.

zeker: Erkeklik organı.

zer: Altın.

zevâl: Yokluk, kaybolma, ölüm.

zeyt: Zeytin yağı, yağ.

ziyân: Zarar.

zügürt: Fakir, yoksul.

KAYNAKLAR

ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim, (1997), *Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Yazuları*, Ankara.

Ahmet Paşa Divanı, (1992), haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara.

ALBAYRAK, Nurettin, (2006), “Nasreddin Hoca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 32, s. 418-420.

[Âlî], (1994), *Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, haz. Mustafa İsen, Ankara.

ARICI, Resul, (2006), *Salâhî'nin Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, İstanbul.

Âşık Çelebi, (1971) *Meşâirü'ş-şuarâ or Tezkere of 'Âşık Çelebi*, nşr. G. Meredith-Owens, London.

Atalar Sözü, haz. Velet İzbudak, (1936), İstanbul, TDK yayını, 82 s. ve aslı metnin tıpkıbasımı.

AYAN, Gönül, (1990), “Nasreddin Hoca ve Paris Millî Kütüphanesindeki Bir Yazma”, *Millî Kültür*, Temmuz, Sayı 74'ten naklen *Nasreddin Hoca'nın Dünyası* UNESCO 1996 Nasreddin Hoca Yılı Ankara 1996, s. 217-220.

Azmizâde Mustafa Hâletî Dîvânı, (2003), haz. Bayram Ali Kaya, Harvard Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü yayını, Cambridge.

BAŞARAN, Selman, (1994), *Hadislerin Türk Atasözleri Üzerine Tesiri*, Bursa.

BAYAT, Ali Haydar, (2002), “İlk Atasözü Kitaplarımızdan Oğuznâme'nin Berlin Nüshası ve Feridun Nafiz Uzluk'un Bir Derlemesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran, Sayı 138, s. 227-240.

BORATAV, Pertev Naili, (1996), *Nasreddin Hoca*, Ankara.

Bursalı Mehmed Tâhir, (1333-1342/ 1915-1923), *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul.

CEYHAN, Âdem, (1998), “Eski Bir Atasözleri Kitabı”, *BİR- Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Prof. Dr. Kemal Eraslan'a Armağan, sayı 9, 10, İstanbul, s.109-132.

CEYHAN, Âdem, (2006), “Atalardan Kalma Meseller”, *Ayla Demiroğlu Kitabı*, İstanbul, s. 237-257.

CEYHAN, Âdem, (2010), “Hıfzî'nin Manzûme-i Emsâl'i yahut Türk Atasözleri ve Deyimlerinin 'Havas' Diline Çevrilmiş Hâli”, *Journal of Turkish Studies- Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volume 34/1 June, Festschrift In Honor of Walter G. Andrews, Guest Editor Mehmet Kalpaklı, s. 85-119.

CEYHAN, Âdem, (2011), “Bazı Yazma ve Basma Türk Atasözü Derlemeleri”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, İstanbul Yaz 2011, Sayı 4, s. 175-225.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, (1995), “Letâyif-Nâmeler ve Nasreddin Hoca”, *Türk Edebiyatı*, Ocak, Sayı 255, s. 23-24.

ÇINAR, Bekir, (2007), “Taşlıcalı Yahya'nın Gencîne-i Râz Mesnevisinde Bir Nasrettin Hoca Fıkrası”, *Turkish Studies*, Tunca Kortantamer Özel Sayısı-II, Volume 2/4, Fall, s. 283-292.

DANKOFF, Robert, (1996), “Bodleian Kütüphanesi'nde Yeni Bulunan Bir Nasreddin Hoca Yazması”, *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi* (26 Eylül 1992- 1 Ekim 1992), Ankara, s. 123-159.

DİLÂÇAR, A., (1970), “1612'de Avrupa'da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerin Özellikleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1970, s. 197-210.

DUMAN, Mustafa, (1989), “Güvâhî'nin Pend-nâme'sinde Nasreddin Hoca”, *Tarih ve Toplum*, Mart 1989, c. 11, Sayı 63, s. 15.143-17. 145.

DUMAN, Mustafa, (2009), “Nasreddin Hoca-Cuha İlişkinin Kısa Tarihi, En Eski Cuha Fıkraları ve Nasreddin Hoca Fıkralarının Cuha Fıkralarından Ayırılması için Bazı Ölçütler”, *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak, Uluslararası Sempozyum* Akşehir, 8-9 Mayıs 2008 Bildiriler, Ankara, s. 195-222.

Ebü'l-hayr-ı Rûmî, (1988), *Saltuk-nâme*, haz. Şükrü Halûk Akalın, İstanbul.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (1999), haz. Seyit Ali Kahraman, Yüzel Dağlı, İstanbul.

Fehîm, *Durûb-ı Emsâl-i Türkî*, İstanbul Üniversitesi Ktp. Nadir Eserler Bölümü, TY nr. 2932, vr. 73a-77b.

GALLOTTA, Aldo, (1986), “Latin Harfleri İle Yazılmış Bir Kaç Osmanlı Atasözü”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXIV-XXV, 1980-1986, İstanbul, s. 235-249.

Güvâhî, (1990), *Pend-nâme* (Öğütler ve Atasözleri), haz. Mehmet Hengirmen, 2. bs., Ankara.

İsmâil bin Muhammed Aclûnî, (1418), *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*, I-II, Beyrut.

İZ, Fahir, (1996), *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Ankara.

KAÇALIN, Mustafa, (1998), “Tevrat, Zebur ve İncil'de Bilgelikler”, *İlmî Araştırmalar*, İstanbul, s. 147-169.

Kelîmât-ı Oğuznâme el-Meşhûr bi-Atalar sözi, Berlin Devlet Ktp. Ms. Diez A Quart 31, vr. 2b-42b.

Köprülüzâde Mehmed Fuad, (1918), *Nasreddin Hoca*, İstanbul.

KURGAN, Şükrü, (1996), *Nasrettin Hoca*, Ankara.

KUTLU, Mustafa, (1986), “Nasreddin Hoca”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 6, s. 523-527.

[Kuzâî], (1999), *Şihâbü'l-ahbâr Tercümesi*, trc. Ali Yardım, İstanbul.

Lamiî-zâde Abdullah Çelebi, (1978), *Lâtîfeler*, haz. Yaşar Çalışkan, İstanbul.

Letâif-i Nasreddin Hoca (Burhaniye Tercümesi), (1989), haz. Fikret Türkmen, Ankara.

Muhyî-yi Gülşenî, (1982), *Menâkib-i İbrâhîm-i Gülşenî ve Şemleli-zâde Ahmed Efendi Şîve-i Tarikat-i Gülşenîye*, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara.

Osman (Bayburtlu), (1961), *Tevârîh-i Cedîd-i Mir'at-ı Cihân*, Düzenleyen Atsız, İstanbul.

PERTSCH, Wilhelm, (1889) *Die Handschriften- Verzeichnisse der Königlischen Bibliothek zu Berlin*, Sechster Band, Berlin.

Sadeddin Nüzhet- Mehmed Ferîd, (1926), *Konya Vilâyeti Halkıyyât ve Harsıyyâtı*, Konya.

SCHMIEDE, H. Ahmed, (2001), “Dedem Korkut’un Çifte Dirilişi”, *Türk Edebiyatı*, Ekim, Sayı 336, s. 64-66.

Sehâvî Muhammed b. Abdurrahman, (1406), *el-Mekâsîdü'l-hasene fî beyâni kesirin mine'l-ehâdisi'l-müştehire 'ale'l-elsine*, Beyrut.

STEIN, Heidi, (2000), “17. Yüzyıla Ait Bir Türkçe Atasözü Koleksiyonu”, çev. Volkan Coşkun, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, , C. 1, Sayı 2, s. 263-291.

Şair Burhaneddin'in Nasreddin Hoca'nın Fıkralarını Şerheden Eseri, (1994), haz. Feyzi Halıcı, Ankara.

ŞİMŞEK, Selami, (2005), *Nasreddin Hoca ve Tasavvuf*, İstanbul.

Ş. Sâmî, (1306-1316/1889-1898), *Kâmûsü'l-a'lâm*, , İstanbul I-VI.

Tahsin Ömer, (1337-1340/1921), *Darb-ı Mesellerimiz Hakkında Tahlîlî Tedkikât*, İstanbul.

TANSEL, Fevziye Abdullah, (1986), “Atalar Sözü'nün Araştırma Kaynak ve Metodları: Ebüzziya Tevfik'in Bosna'da Derlediği Atalar Sözü”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, II. c., s. 365-386.

TATCI, Mustafa, (1995), “Nasreddin Hoca'dan İktibaslar ve Hoca'nın Ahlâkçılığı”, *Türk Edebiyatı*, Ocak, Sayı 255, s. 18-20.

TECER, Ahmed Kutsi, (1988), “Nasreddin Hoca”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 9, s. 109-114.

TURAN, F. Ahsen, (1997), “Nasreddin Hoca'nın Dinî Kimliği”, *Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri*, 24-26 Aralık 1996, haz. Alev Kâhya- Birgül, Ankara, s. 75-82.

TÜRKMEN, Fikret, (2000), “Anadolu Mizahında Bazı İnan ve Arap Kökenli Mizah Tipleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1997*, Ankara 2000, s. 55-60.

Ziyâ Gökâlp, (1918), “İctihâd ve Mücâhede”, *Yeni Mecmua*, 8 Ağustos, c. 3, Sayı 56, s. 62-64.